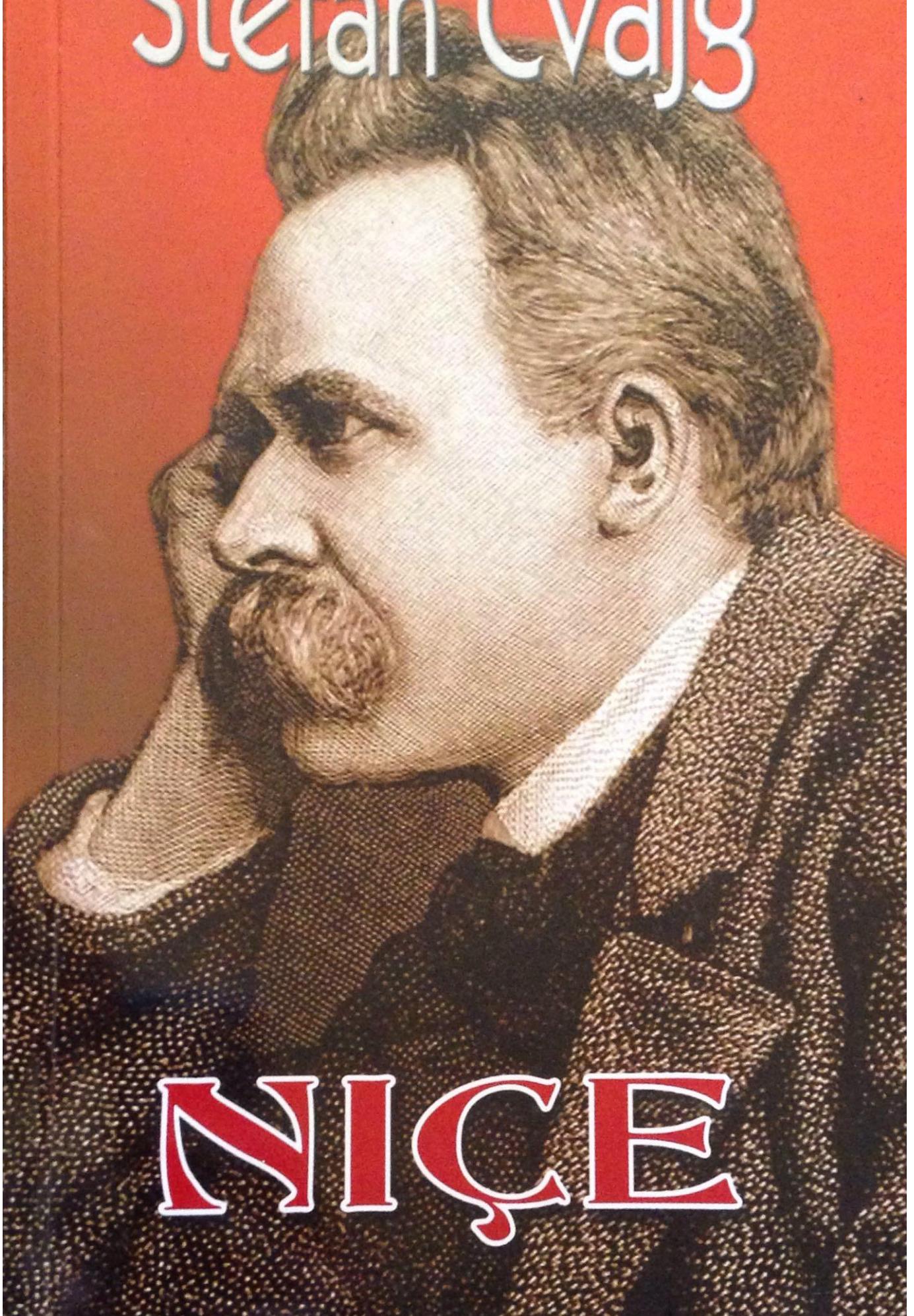

Stefan Cvajc

NICE

STEFAN CVAJG

NIÇE

Përktheu Vullnet Muço

SHTËPIA BOTUESE “FAN NOLI”
TIRANË, 2009

Titulli i originalit:
Stephan Zweig
Nietzsche

**© 1940 Imago Publishing Co., Ltd., London, by
permission of S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am
Main.**

© për përkthimin shqip “Fan Noli”

Redaktor Rexhep Hida

**Falenderojmë kompaninë EHW për ndihmesën e
dhënë në botimin e këtij libri.**

ISBN 978-99943-52-85-2

*Unë e çmoj filozofinë në atë shkallë, në të cilën ajo
është e aftë të shërbejë si model:
"Mendime të kohëve të ndryshme".*

NJË TRAGJEDI PËR PARTNERË

*E fshehta për të vjelë frytet më të mira dhe kënaqësitë
më sublime nga ekzistenca quhet:
"Të jetosh është e rrezikshme".*

Tragjedia e Fridrih Niçes është një monodramë. Në skenën e fjalës së tij të shkurtër ai vetë është i vetmi personazh. Në çdo ortek të çdo akti qëndron një luftëtar i vetmuar nën qiellin gjithë shtrëngatë të fatit të tij. Pranë apo rrotull tij nuk ndodhet askush, nuk shohim ndonjë grua që të zbusë me praninë e saj atmosferën e tensionuar. Çdo lëvizje bëhet vetëm prej tij. Disa figura që shoqërojnë në fillim hijen e tij, shoqërojnë luftën e tij trimërore me ca gjeste memece çudie dhe tmerri dhe gradualisht prapësohen e tërhiqen sikur të ndodheshin pranë ndonjë rreziku. Askush nuk vendos të futet në rrethin e këtij fati. Gjatë gjithë jetës Niçja flet, lufton, vuan në vetmi. Ai nuk i drejtohet askujt në veçanti, dhe askush nuk i përgjigjet, dhe më e

tmerrshmja është se ai zë nuk arrin në asnje vesh.

Ajo është tragjedi e privuar nga partnerët, pa replika, pa dëgjues, është një tragjedi e pa-shembullt në heroizmin e saj, tragjedia e Fridrih Niçes. Në të nuk ka as vend veprimi, as peizazhe, dekoracione e kostume. Ajo sikur zhvillohet në një hapësirë pa ajër të mendimit. Bazeli, Nurenbergu, Nica, Sorento, Els-Maria, Gjenova, të gjithë këta emra gjeografikë në të vërtetë nuk tregojnë vendet ku ai ka qenë. Ata janë vetëm gurët kilometrikë të rrugës së matur me krahët e zjarrtë, kulisa të ftohta, një sfond i heshtur.

Në të vërtetë në këtë tragjedi dekori mbetet i pandryshuar. Mbyllja në vetvete, vëtmia, një vëtmë e zymtë pa fjalë dhe pa përgjigje, një mbulesë qelqi e padepërtueshme që mbulon mendimet e tij, një vëtmi pa lule, pa ngjyra e pa tinguj, pa bisha e pa njerëz, madje një vëtmi pa Zot, një vëtmi e ngrirë dhe e zbrazët e botës primitive, e botës së parakohës, apo që i kishte jetuar të gjitha kohët. Dhe sidomos e tmerrshme, është e padurueshme e në të njëjtën kohë e çuditshme dhe e pakuptueshme është zbrazëtia, ajo jetë e tij pa gëzim, - ky shkëmb i vëtmisë rri i varur midis një vendi të amerikanizuar me një popullsi shtatëdhjetë milionëshe, në qendër të Gjermanisë së re, e cila tingëllon e vërvshëllen me hekurudhat e telegrafët, gjëmon nga zhurma e turmave në qendër të një kulture të sëmurë e kurioze që hedh çdo vit në dritë dyzet mijë libra në qindra universitetet e saj, kërkon probleme të reja, në qindra teatro sheh çdo vit

tragjedi e në njëjtën kohë nuk ndien asgjë, nuk di asgjë, e nuk dyshon fare për ekzistencën e kësaj drame të madhe të një shpirti njerëzor, që zhvillohet mu në qendër të saj, në bërthamën e saj më të thellë. Sepse në çastet më të mëdha për tragjedinë e Fridrih Niçes, në botën gjermane nuk ka as dëgjues, as dëshmitarë e as shikues. Në fillim, sa kohë ai flet nga katedra e profesorit dhe shkëlqimi i Vagnerit hedh mbi të një fashë drite, fjalët e tij edhe zgjojnë njëfarë vëmendjeje. Por sa më shumë që ai mbyllt dhe thellohet në vetvete, sa më thellë që depërtton në epokë, aq më e dobët bëhet jehona e së folurës së tij.

Njëri pas tjetrit ngrihen të hutuar miqtë dhe armiqtë gjatë kohës së monologut të tij heroik, të trembur nga zjarri në rritje i ekstazave të tij, ndërsa ai mbetet në skenën e fatit të tij në një vetmi vras-tare. Aktorin tragjik që vë re se po flet në boshllëk, e pushton shqetësimi. Ai ngrë zërin, bërtet e dyfishon lëvizjet e gjestet vetëm e vetëm që të shkaktojë e të gjejë një jehonë e një përgjigje, qoftë edhe një britmë indinjate. Ai u bashkon fjalëve të tij edhe muzikën, por askush nuk e dëgjon. Ai e shndërron tragjedinë e tij në një lloj komedie, fillon e qesh me një të qeshur me zor e gjithë sarkazëm, i detyron frazat e tij të përdridhen e të bëjnë salto mortale akrobatike në mënyrë që me një ngërdheshje të dhimbshme të tërheqë spektatorët te kuptimi i tmerrshëm i shfaqjes, por askush nuk e duartrokët. Dhe ja, më në fund ai sajon një valle, valle midis shpatave. I plagosur e i rraskapitur, i

larë me gjak, ai i tregon botës një art të ri vdekje-prurës, por askush nuk i kuption këto shaka gjithë ngashërim, askujt nuk i vete ndër mend ndjenja vdekjeprurëse në këtë lojë. Kështu, pra, pa dëgjues e pa reagime, e luan ai deri në fund para karrigeve bosh dramën më makabre të shpirtit njerëzor që i është shfaqur ndonjëherë shekullit tonë që po i afrohet fundit. Askush nuk i hedh atij ndonjë vështrim indiferent kur për herë të fundit dëgjohet tamam si një teh brisku vrulli i mendimit të tij, mendim që u ngrit lart dhe pastaj ra në tokë në ekstazën e tij të fundit. I pafat para fytyrës së vdekjes.

Në këtë vetmi të plotë, me këtë dyluftim me vetveten qëndron mendimi më i thellë, mundimi më i shenjtë i tragjedisë jetësore të Fridrih Niçes,

Asnjëherë nuk i është kundërvënë këtij shpirti të jashtëzakonshëm, kësaj orgjie të padëgjuar ndjenjash, një boshllék i tillë i botës e një heshtje e tillë metalike e padepërtueshme. Madje fati atij nuk i çoi as kundërshtarët që t’ia vlenin pak a shumë si të tillë ndërsa vullneti i tensionuar për meditime “i mbyllur në vetvete e që gërmonte vetveten” në gjoksin e vet, nga thellësia e tragjizmit të tij nxjerr përgjigje dhe rezistencë.

Ai prodhon flakë përvëluese, që nga bota e jashtme për nga plagët e tij që rrjedhin gjak dhe tamam si Herakliu gris rrobat e veta të Nerovit në mënyrë që të qëndrojë lakuriq përpëra të vërtetës së fundit, para vetvetes.

Por çfarë i ftohti është rrotull kësaj lakuriqësie,

çfarë heshtje e rrethon këtë klithmë të tmerrshme të shpirtit, çfarë vetëtimash, rrufesh e resh të zeza mblidhen mbi kokën e "zotvrasësit", të cilin nuk e kërkojnë kundërshtarët, i cili nuk gjen kundërshtarë dhe godet e asgjëson vetveten "veten që njeh e që e ekzekuton pa pikë mëshire"! I ndjekur nga demoni i tij matanë kufijve të kohës e botës, në kufijtë ekstrem të qenies së tij,

*Në zjarrminë e etheve të panjohura deri tani
I mbështjellë nga dridhjet e gjilpërave të akullta të ngricës*

*I ndjekur pas prej teje o Mendim!
Mendim i panjohur, i fshehtë, i tmerrshëm!*

Duke u dredhur nga tmerri hedh ai sytë prapa duke e kuptuar se sa larg, matanë kufijve të çdo gjëje të gjallë apo që ka jetuar ndonjëherë, e ka flakur atëjeta. Por një vrapim të tillë të shpejtë e të fuqishëm nuk e ndal dot më. Dhe me vetëdije të plotë e njëkohësisht në ekstazë ekstreme të vetëdehjes, ai i nënshtrohet fatit të tij të cilin tashmë e ka mahnitur Gjoderlini i dashur në poemën e tij mbi Empjedoklin. Një peizazh heroik pa qiell, një heshtje që sa vjen e bëhet më e thellë si përgjigje ndaj asaj klithme jo njerëzore të vëtmisë shpirtërore. Ja, e tillë është tragjedia e Fridrih Niçes. Ajo do të kishte shkaktuar vetëm tmerr si një nga mizoritë e panumërtë të natyrës,

paqe se ai vetë nuk do i kishte thënë asaj "ponë" ekstatike, po qe se ai vetë nuk do kishte zgjedhur e nuk do ishte dashruar me këtë ashpërsi të pashembullt për hir të asaj që ajo ishte e veçantë

dhe e pashembullt. Ai vullnetarisht, duke hequr dorë nga ekzistenca e qetë dhe me qëllim, ndërtoj këtë "jetë jo të zakonshme" nga instinkti shumë i thellë tragjik dhe me një burrëri të pashoqe ai i bëri sfidë Zotave "për të provuar shkallën më të lartë të rrezikut që provon njeriu". "Kënaquni e gëzo-huni o demonë!". Me këtë klithmë krenare u bën ai thirrje shpirtrave në një prej netëve të gëzueshme studentore së bashku me miqtë e tij filologe dhe në mesnatë ata derdhin kupat plot me verë të kuqe nga dritaret në rrugën e përgjumur të Bazelit, duke kryer kështu njomjen e fuqive të padukshme. Kjo ishte e gjitha një shaka fantastike që fshihte ne vetvete një parandjenë të thellë. Por demonët e dëgjojnë thirrjen dhe fillojnë e vëzhgojnë ata që i kanë thirrur. E kështu kjo lojë nate rritet e bëhet tragjedi e fatit. Por Niçja nuk do e kundërshtojë kurrë pasionin e madh që e pushtoi atë me aq fuqi të papërballueshme. Sa më shumë që goditet ai nga rrufeja, aq më qartë e më pastër tingëllon te ai kumbimi i bakërt i vullnetit. Dhe në kudhrën e skuqur të vuajtjes, me çdo goditje farkëtohet gjithmonë e më fort formula që me një pancir të bakërt mbulon shpirtin e tij "formula për madhështinë e njeriut është amor fati*:

Të mos duash asgjë tjeter as në të ardhmen e as në të shkuarën e asnijëherë. Jo vetëm të durosh të domosdoshmen por edhe të mos e fshehësh atë... ta duash atë...". Ky himn i flaktë në drejtim të fatit

*Dashuria për fatin (latinisht)

shuan me një forcë të fuqishme britmën e dhembjes: i rrëzuar përtokë, i shtypur nga heshtja e përgjithshme, i brejtur nga vetvetja, i djegur nga vreri i vuajtjes, ai nuk e ngriti dorën asnëherë për të kërkuar mëshirë e falje. Ai kërkon një dhembje më të madhe e më të hidhur, një vetmi shumë më të thellë, vuajtje pa fund. Ai e ngre dorën jo për tu mbrojtur por vetëm për lutje, për lutjen madhështore të heroit: "O ti që je paracaktuar si fati im, ti që unë e quaj fatalitet! Ti që je brenda meje! Mbi mua! Ruamë mua për një fat të madh e të lartë!"

Ai që e njeh një lutje të tillë, ai do dëgjohet se s'bën.

PAMJA E DYUAR

Patosi i pozës nuk është shprehje e madhështisë. Atij që në përgjithësi i nevojiten pozat ai është mashtrues e rrenacak.

Ruhuni nga të gjithë njerëzit që ju duken të bukur!

PAMJA PATETIKE E HEROIT

Kështu e paraqet atë gënjeshtra prej mermeli, legjenda e pikturek: Koka e prirur me kryeneçësi, një ballë i lartë gjithë rrudha nga mendimet e shumta, një tufë flokësh që i mbulojnë qafën e fortë e muskulore. Nën vetullat kaleshe shkëlqen një

shikim prej skifteri, çdo muskul i fytyrës energjike është i tendosur dhe shpreh vullnet, shëndet e forcë. Mustaqet mbi buzët e ashpra e burrërore dhe mjekra e dalë pak përpara të kujton pamjen e turmave barbare dhe padashur asaj koke të fuqishme prej luani i bashkon një trup vikingu me një bri në përkrenare, me mburojë dhe heshtë.

Kështu kanë qejf skulptorët dhe piktorët tanë ti gdhendin apo piktuojnë gjermanët si njerëz të ngjashëm me Prometeun antik në mënyrë që ai të bëhet i besueshëm për ata që nuk para i besojnë këto gjëra e që janë mësuar të njohin tragjizmin vetëm me veshje teatrale. Por tragjizmi i vërtetë nuk është kurrë teatral dhe në realitet pamja e Niçes është shumë e shumë më pak e bukur se sa portretet e bustet e tij.

PAMJA E NJERIUT

Një dhomë modeste ngrënije i një pensioni jo të shtrenjtë diku në Alpet apo në bregdetin e (Ligurisë). Banorët indiferentë të pensionit që janë kryesisht dama të moshuara, zbaviten duke biseduar me njëra tjetrën. U dëgjua tre herë zilja që tingëlloi për të lajmëruar se do hahej dreka. Pragun e kalon një person me një të ecur të pasigurt, i kërrusur e me supe të rëna që të krijonte përshtypjen se është “gjashtë të shtatat i verbër”. Dukej si një banor shpelle që po del në dritën e ditës. Është i veshur me një kostum me ngjyrë të

errët e të pastruar mirë. Mbi fytyrë i bie hija e flokëve të errët e të valëzuar, sytë e errët i duken mbas xhamave të trasha të syzeve. Ai e kalon derën me ngadalë e mund të thuash me ndrojtje dhe një fare lloj heshtje e çuditshme e rrëthon. Çdo gjë te ai flet për një njeri që është mësuar të jetojë në hije, pa rënë në sy e që i largohet shoqërisë mondane e që ka bile një farë frike nevrastenike nga çdo fjalë e thënë me zë të lartë, para çdo lloj zhurme. Ai përkulet me respekt për të përshëndetur të pranishmit dhe ata ia kthejnë përshëndetjen me mirësjellje profesorit gjerman.

Ai ulet me kujdes në karrigen e vet te tavolina sepse dukë qenë miop nuk mund të bëjë lëvizje të nxituara. Pastaj provon me kujdes çdo gjellë që ka përpara tamam sikur druhet se mund ti dëmtojnë stomakun e sëmurë. Mos vallë çaji është më i fortë se duhet, mos vallë salca është shumë pikante sepse çdo shmangje nga dieta e acaron sistemin e tij tretës, çdo teprim në të ngrënë i acaron atij nervat. Në menynë e tij nuk do të shohësh ndonjëherë as ndonjë gotë vere as ndonjë krikëll birre e as ndonjë filxhan kafe. Ai nuk pi mbas buke as puro e as cigare. Asgjë nxitëse apo provokuese por vetëm dreka modeste që ai ha shpejt e shpejt dhe disa fraza mirësjelljeje të thëna me nxitim fqinjët që i ka takuar pranë (kështu flet një njeri që ka kohë që nuk merr pjesë në biseda dhe që u druhet pyetjeve që mund të mos i pëlqejnë).

Dhe ja ai futet prapë në dhomën e tij vogël të parehatshme të mobiluar shkel e shko. Tavolina

është e mbushur me lloj lloj lettrash, shënimesh, dorëshkrimesh e korrekturash por në të nuk do të gjesh as lule e as zbukurime e bile edhe libra pothuajse s'ka fare dhe vetëm tek tuk të zë syri ndonjë letër të ardhur. Në qoshe ndodhet një sënduk i madh e i rëndë që mban brenda të gjithë pasurinë e tij që janë: dy komplete ndërresash dhe kostumi i dytë, edhe ai i përdorur. Pjesa tjeter janë vetëm libra dhe dorëshkrime, ndërsa në një tavolinë të vogël që ndodhet diku mënjanë, sheh shishe të vogla të shumta dhe epruveta me lëngje e pluhura kimike të ndryshme. Këto ai i përdor kundër dhembjeve të kokës të cilat për orë të tëra e pengojnë atë të mendojë, si dhe kundër spazmave të stomakut dhe të vjellave dhe para së gjithash ilaçet kryesore kundër pagjumësisë. Ky arsenal helmesh dhe ilaçesh janë shpëtimtarët e tij në këtë heshtje shkretëtirë të kësaj shtëpie të huaj ku pushimi i tij i vetëm është gjumi i shkurtër që ai e arrin me anë të ilaçeve.

Mbasi vesh pallton dhe mbështillet (sepse soba bën tym dhe nuk të ngroh), me duar të ngrira nga të ftohtit, pothuajse duke i puqur gjyzlykët prej miopi me letrën, ai shkruan me shpejtësi fjalë që pastaj më vonë mezi i deshifron me atë shikimin e tij të dobët. Kështu rri ai e shkruan me orë të tëra deri sa sytë e lodhur nuk e lejojnë më. Rrallë ndodh ndonjë rast fatlum kur i vjen ndonjë ndihmës i papritur që duke marrë edhe ai një penë e ndihmon ndonjë orë a dy për të shkruar duke e lënë të pushojë pak. Kur koha është e mirë ky njeri

i mbyllur del e shëtit gjithmonë i vetëm, gjithmonë me mendimet e tij, pa shoqërues, pa takime i bën ai këto shëtitje. Koha e keqe, shiu dhe dëbora të cilat ai nuk i duron dot dhe që i shkaktojnë dhembje në sy e detyrojnë që te rrrijë i mbyllur brenda në dhomë. Ka raste kur ai nuk zurret poshtë te dhoma ku mblidhen njerëzit dhe ha vetëm në darkë një gotë çaj me një cope kek dhe prapë vetmi, i vetëm me mendimet e tij.

Shpesh ai kalon orë të gjata pa gjumë nën dritën e flakës së llambës që dridhet e bën tym ndërsa nervat i ka të acaruara në kulm. Pastaj merr një dozë klorali që është një flakon kundër pagjumësisë dhe më në fund vjen gjumi i provokuar me zor, gjumë si edhe te të tjerët.

Ndonjëherë ndodh që ai me ditë të tëra nuk ngrihet nga dysheku. Në ditë të tilla ai provon të përziera dhimbje therëse në tëmthat dhe pothuajse verbatim i plotë. Por askush nuk hyn në dhomën e tij që ti japë ndonjë ndihmë apo ti bëjë ndonjë shërbim të vogël, nuk ka asnje që ti verë ndonjë kompresë në ballin e përvëluar, askush që ti lexojë diçka apo të bisedojë e ta zbavitë pak. Edhe ajo dhomë e mobiluar është gjithmonë po ajo. Ndryshojnë emrat e qyteteve, Sorento, Torino, Venecia, Nica, por dhoma e mobiluar ngelet po ajo dhomë e huaj e marrë me qera, me një mobilim të pakët të ftohtë e të mërzitshëm, me një tavolinë shkrimi, me një krevat dhe një vetmi të pafund. Dhe gjatë të gjithë këtyre viteve të gjata të udhëtimeve nuk gjen asnje minute pushimi

qetësues në ndonjë rreth miqsh gazmorë dhe netëve asnjëherë ndonjë minutë afrimi me ndonjë trup të zhveshur e të ngrohtë femre e as ndonjë shkëlqim lavdie si shpërblim për mijëra net të mbuluara me heshtje e me punë, me punë pa mbarim,

O sa më e gjerë është vëtmia e Niçes nga lartësia piktoreske Els Marias nëpër të cilën në interval midis ngrënies së mëngjesit dhe drekës e kanë zakon të shëtisin turistët.

Vëtmia e tij përhapet nëpër të gjithë botën, nëpër të gjithë jetën e tij nga fillimi e deri në fund. Ndonjëherë tek ai vjen ndonjë mysafir, ndonjë njeri i huaj, ndonjë vizitor. Por korja rrrotull bërthamës që kërkonte shoqëri ishte forcuar e trashur shumë. Ashtu pshërëtin i lehtësuar kur e lenë vetëm. Aftësia për shoqëri ka humbur pa kthim gjatë atyre pesëmbëdhjetë vjetëve vëtmie, biseda e lodh, e zbraz dhe e acaron atë që e shuan etjen vetëm me vvetven dhe vazhdimisht kërkon vetëm vvetven.

Ndonjëherë shkëlqen për një çast të shkurtër një rreze lumturie. E kemi fjalën për muzikën. Shfaqja e "Karmenit" në teatrin shumë modest të Nices, dy apo tre arie të dëgjuara në një koncert, dhe ndonjë orë a dy duke i rënë pianos. Por edhe kjo lumturi është e shoqëruar me dhunë. Ajo "e prek atë deri sa i dalin lot nga sytë". E paarritshmja është humbur aq shumë saqë një rreze e rastësishme e saj shkakton vetëm se dhembje.

Ka pesëmbëdhjetë vjet që vazhdon kjo endje e tij nga një dhomë e mobiluar në një tjetër, një rrugë e panjohur dhe e paditur nga askush përveç atij

vetë, një rrugë e tmerrshme larg qyteteve të mëdha, nëpër vagonë të pistë të hekurudhës shto këtu edhe sëmundjet e vazhdueshme, në një kohë që në sipërfaqe të epokës këlthet e bërtet panairi i shkencave dhe arteve. Vetëm ec e jaket e Dostojevskit pothuajse në po ato vite në po atë varfëri e mjerim, në po atë mosnjohje, ndriçohen nga po ajo dritë e mjegullt, e ftohtë dhe e zbërdhulët.

Si në rastin e parë, ashtu edhe në tjetrin, puna titanike fshihet mbas figurës së Lazarit të varfër i cili nga dita në ditë shuhet me ngadalë në varfëri mjerim e nga sëmundjet dhe i cili prapë dhe prapë nga e gjithë kjo çlirohet me vullnetin e Krijuesit. Gjatë pesëmbëdhjetë vjetëve çohet Niçja nga arkivoli i dhomës se tij dhe prapë vdes. Gjatë pesëmbëdhjetë vjetëve kalon ai nga njëri mundim në tjetrin, nga vdekja në ringjallje, nga ringjallja në vdekje përderisa nuk i shpërthen nga presioni i padurueshëm truri i nxehur e i përvëluar. Të shtrirë në një rrugë të Torinos e gjejnë disa njerëz kalimtarë të rastit njeriun më të huaj për epokën e vet. Duart e huaja e çojnë atë në një dhomë të huaj në Via Karlo Alberto.

Nuk ka dëshmitarë të vdekjes së tij shpirtërore ashtu siç nuk ka patur dëshmitarë të jetës së tij shpirtërore. Vdekja e tij është e mbuluar me terr dhe me një vetmi të shenjtë. I pashoqëruar e i panjohur prej askujt zhytet gjeniu i ndritur i shpirtit në natën e tij.

APOLOGJIA E SËMUNDJES

Ajo që nuk më vret, më bën më të forte.

Klithmat e trupit të masakruar janë të parë numërta. Është i pafund numri i të gjitha sëmundjeve të mundshme dhe nën to del e shkruhet ky përfundim i tmerrshëm: "Në të gjitha moshat e jetës time unë kam provuar mundime pa anë e pa fund". Dhe vërtet nuk ekziston asnjë torturë djallëzore që të jetë e mjaftueshme në këtë pandemonium vrasës sëmundjesh: Dhembjet e kokës që për ditë të tëra e gozhdonin atë në divan e në dyshek, spazmat e stomakut me të vjella gjithë gjak, migrenat, ethet, mungesa e oreksit, rraskapitja, krizat e hemorroideve, kapsllëku, djersët e ftohta natën dhe marramendjet torturuese. Shto këtu edhe "sytë treçerek të verbuar" të cilat ënjten e fillojnë të lotojnë me sforcon më të vogël duke e bërë njeriun e punës mendore "të përdorte dritën e syve jo më shumë se një orë e gjysmë në ditë". Por Niçja nuk e respekton shumë higjenën dhe punon çdo ditë nga dhjetë orë i ulur në tavolinë. Truri i nxehur hakmerret për këtë teprim me dhembje të tmerrshme koke dhe acarime nervore. Mbrëmjeve kur trupi kërkon të qetësohet, mekanizmi nuk ndalet menjëherë por vazhdon të punojë duke shkaktuar halucinacione deri në çastin kur ilaçi kundër

pagjumësisë nuk e ndalon punën e tij. Por për këtë duhen doza gjithmonë e më të mëdha (gjatë dy muajve Niçja pi pesëdhjetë gram kloralhidrat në mënyrë që të mund të flejë fare pak) ndërsa stomaku refuzon të paguajë një çmim kaq të lartë dhe ngre krye. Dhe prapë *circulus vitiosus*^{*}, të vjella spazmatike, dhembje të reja koke që kërkojnë ilaçe të tjera, një gjendje e acaruar që në atë lojë mizore me njëra tjetrën i hedhin njëra tjetrës topin e vuajtjeve. Nuk ka asnë minutë pushim në këtë *perpetum mobile*, nuk ka asnë muaj të qetë, asnë periudhë të shkurtër qetësie e pushimi. Gjatë njëzet vjetëve nuk mund të gjesh më shumë se dhjetë letra në të cilat nuk do lexosh e ndjesh rënkime e ankesa. Dhe klithmat e këtij martiri bëhen gjithmonë e më të tmerrshme e më të çmendura të sistemit nervor të tensionuar deri në ekstrem.

“Çliroje veten nga ky mundim: Vdis!” thërret ai ose shkruan: “Pistoleta më shërben mua si burim i mendimeve relativisht të këndshme” ose: “Mundimet e tmerrshme e pothuajse të pandërrprera, më detyrojnë që ta pres me ëndje fundin dhe sipas disa shenjave goditja përfundimtare është e afërt”. Ai tashmë nuk gjen më shprehje të tjera për vuajtjet e tij, ato janë vetëm klithma e britma pothuajse jo njerëzore që dalin nga “Kolibja e qenit të ekzistencës së tij”. Dhe papritur shpërthen në “Ecce Homo”** kontradiktor në kulm, një pranim i

*Një rrëth vicioz (i mbyllur)

** “Ky njeri” (lat) është titulli i veprës së fundit të Niçes, autobiografia e tij. Këtu ai ka përdorur një thirrje të ungjillit (Ky njéri). Thënie e Pilatit për Krishtin (Joani 19,5)

fortë, krenar dhe i ngurtë tamam sikur ka kapur ndokënd në rrenë: "Si summa summarun*" unë isha i shëndoshë".

Tani, kujt ti besosh? Mijëra rënkimeve apo kësaj fjale monumentale? Edhe atyre, edhe kësaj. Nga natyra organizmi i Niçes ishte i fortë e i qëndrueshëm, trungu i tij i fortë dhe mund të duronte një peshë shumë të madhe. Rrënjet e tij hyjnë thellë në tokën e shëndoshë të racës gjermane të barinjve. Dhe në përfundim të përgjithshëm "si summa summarum" si tërësi e të dhënavë që kishte, si organizëm në bazën e tij psikofiziologjika, Niçja ishte vërtet i shëndoshë, vetëm se nervat i kishte shumë të brishta për ndjeshmërinë e tij të vrullshme e prandaj ishte gjithmonë në gjendje të mërzitur e të irrituar, (por që nuk është në gjendje të lëkundë forcën e hekurt të shpirtit të tij). Niçja gjeti vetë një figurë te goditur për të shprehur këtë gjendje të rrezikshme e në të njëjtën kohë të pamposhtur.

Ai i krahason vuajtjet e tij me të "shtënat me një top të kalibrit të vogël". Dhe vërtetë në këtë luftë puna asnëherë nuk arrin që armiku të depërtojë brenda ledhit të brendshëm të kështjellës së tij. Ai jeton si Guliveri, vazhdimisht i rrethuar nga pigjetë. Nervat e tij i bien vazhdimisht kambanës së alarmit, ai gjithmonë është në gjendje të sfilitur e të dhimbshme të vetëmbrojtjes. Por asnë sëmundje (ndoshta përveç asaj që gjatë njëzet vjetëve gërmon tunelin e nëndheshëm që të mund

* Në tërësi (latinisht)

të vendosi minën në kështjellën e shpirtit të tij dhe që pastaj papritur ta shpërthejë), nuk arrin të fitojë. Shpirti monumental i Niçes është i paarritshëm nga “topat e kalibrit të vogël”. Vetëm një shpérthim i fuqishëm është në gjendje të copëtojë granitin e trurit te tij. Kështu që vuajtjes së pallogaritshme i korrespondon një rezistencë e pallogaritshme e një ndjenje të veçantë e me synim të veçantë, pra një ndjeshmëri e veçantë e sistemit nervo-lëvizor. Sepse çdo nerv i stomakut, ashtu edhe i zemres, ashtu edhe i ndjenjave më të larta, janë në organizmin e tij një manometër shumë i saktë i cili nga nxitja e dhembjeve, si një shmangje e shpejtë e shigjetës së këtij aparati, shënon e nxjerr në pah edhe ndryshimet më të parëndësishme të tensionimit të organizmit.

Tek ai nuk ngel asgjë e fshehtë nga trupi (si edhe nga shpirti).

Edhe ethet me të vogla që ndonjë tjetër s’do i ndiente fare, i jep atij njoftim me anë të një sinjali dhe kjo “ndjeshmëri e tërbuar” e thërrmon aftësinë e tij natyrore jetësore në mijëra copëza që shpojnë e presin. Këtu e kanë burimin ato klithma të tmerrshme sepse çdo herë edhe lëvizja më e vogël, çdo hap jetësor i papërgatitur që më parë shkakton kontaktin me nervat e tij të zhveshura e jashtë-zakonisht të tensionuara.

Kjo superndjeshmëri e tmerrshme e demoniake e nervave të tij në peshën e të cilave çdo nuancë e vogël që për të tjerët nuk do të thotë asgjë, te ai shndërrohet në një dhembje të ndjeshme e bëhet

rrënja e të gjitha vuajtjeve të tij gjeniale për të vlerësuar gjërat e fenomenet.

Ai nuk ka nevojë për ndonjë gjë materiale në mënyrë që në gjakun e tij të lindë reagimi drithë rues. Vetë ajri me ndryshimet e tij brenda njëzet e katër orëve të karakterit meteorologjik, shërben si burim i vuajtjeve të pafundme për atë. Si zor që të gjendet ndokush tjeter që jeton me interesa shpirtë rore që të jetë kaq i ndjeshëm ndaj dukurive meteorologjie, kaq ekstremisht i ndjeshëm ndaj çdo tensionimi e ndryshimi të atmosferës, që të jetë njëkohësisht edhe manometër edhe zhivë e që të zoterojë një aftesi të tillë acarimi. Tamam sikur disa kontakte të fshehta elektrike e bashkojnë pulsin e tij me presionin atmosferik dhe nervat e tij me lagështirën e ajrit. Nervat e tij e ndjejnë dhembjen për çdo metër që ngjitet më lart, çdo ndryshim i presionit dhe çdo ndryshim në natyrën përreth reflektohet me një ritëm që ngre krye në organizëm. Shiu, qelli me re, e ulin aftësinë e tij jetësore ("qelli i vrenjtur më irriton shumë"), retë e shtëngatës, ai i ndjen me të gjithë qenien e tij deri në aparatin tretës, ndërsa shiu i ul në mënyrë të ndjeshme potencën", lagështira e lodh, ajri i thatë e gjallëron, dielli e çliron, dimri për të është paralizë dhe vdekje. Asnjëherë shigjeta barometrike e nervave të tij të paqëndrueshme nuk ngel në një vend e palëvizur, vetëm ndoshta ndonjëherë një peizazh pa re e pa erë në kodrat e Eugadines. Por nuk është vetëm qelli i jashtëm ai që reflekton tek ai ndryshime të presionit. Organet

e tij të ndjeshme vënë në dukje gjithashtu çdo presion, çdo irritim në qiellin e brendshëm, në qiellin e shpirtit të tij. Sepse çdo herë që në trurin e tij shkëlqen një mendim, ai tamam si një vetëtimë përshkon fijet e tendosura të nervave të tij. Te Niçja akti i të menduarit rrjedh deri në atë shkallë vrullshëm, deri në atë shkallë me luhatje elektrike saqë çdo herë ai vepron në organizëm si shtrëngatë dhe "në çdo shpërthim ndjenja, mjafton një çast i vetëm që të ndryshojë presionin e gjakut". Trupi dhe shpirti te ky mendimtar nga më të mëdhenjtë janë aq të lidhur me njëri tjetrin saqë ndikimet e jashtme e të brendshme ai i percepton njëlloj: "Unë nuk jam as shpirt e as trup por diçka tjetër. Unë vuaj me të gjithë qenien time dhe nga çdo gjë ekziston në këtë botë".

Dhe kjo prirje e lindur për të diferencuar ngac-mimet e për të reaguar vrullshëm ndaj çdo përshtypje, merr në mënyrë të pashmangshme një zhvillim të zmadhuar në atmosferën e palëvizshme e të mbyllur të jetës së Niçes të krijuar nga disa dekada vjetmë. Meqë gjatë treqind e gjashtëdhjetë e pesë ditëve që ka viti ai nuk takon apo prek asnjë trup tjetër veç trupit të vet sepse ai nuk ka sa grua e as miq e meqë gjatë njëzet e katër orëve që përbëjnë ditën e tjetën, ai nuk dëgjon ndonjë zë tjetër veç zërit të gjakut të vet, ai sikur zhvillon një dialog të pandërprerë me nervat e tij. Ai mban vazhdimit në dorë busullën e asaj se si e ndjen veten dhe si çdo vetmitar, i burgosur, beqar, njeri i çuditshëm, ipokondrik, ndjek me kujdes ndry-

shimet më të vogla funksionale të trupit të vet. Të tjerët e harrojnë veten sepse vëmendja e tyre është e shkëputur dhe e përqendruar te puna që bëjnë, te bisedat, lojërat dhe lodhjet. Çà të tjerë bëhen apatikë apo e trullozin kokën me verë. Por një njeri i tillë si Niçja, ky diagnostikues gjenial, ka gjithmonë maninë që në vuajtjen e tij të gjejë ushqim për kuriozitetin e tij psikologjik, ta bëje veten "objekt eksperimenti apo kafshë që përdoret për të kryer prova e eksperimente". Me një pincetë të mprehtë ai duke qenë njëkohësisht edhe mjek edhe i sëmurë, ai zbulon nervat e tij e si çdo njeri nervoz dhe fantazist rrit ndjeshmërinë e tyre që edhe ashtu janë jashtë mase të ndjeshme. Duke mos u besuar mjekëve ai behët mjek i vetvetes e vazhdimisht "mjekon" veten gjatë gjithë jetës së tij. Ai i provon të gjitha mjetet dhe metodat e kurimit që mund të mendohen si masazhe elektrike, dieta nga më të ndryshmet, lloj lloj ujërash e banjash.

Ai herë zbut nxitjen me brom e herë e shkakton nxitjen me lloj lloj solucionesh. Ndjeshmëria e tij metereologjike e shtyn atë vazhdimisht të kërkojë kushte të përshtatshme atmosferike, sidomos vende të përshtatshme "klimën për shpirtin e tij". Në Lugano ai kërkon ajrin shërues dhe mungesën e erës. Pastaj ai aty shkon në Prefer dhe Sorento, pastaj atij i duket se banjat e Ragacit do e ndihmojnë t'i pakësohen dhembjet e se klima e shëndetshme e Sankt – Moricit, burimet e Baden-Badenit apo të Marilenbadit do ta lehtësojnë. Në një pranverë si vend veçanërisht i përshtatshëm

për të, doli Engadini ku "ajri ishte i pastër e gjithë ozon", pastaj këtë rol e marrin qytetarët e jugut si Nica me ajrin e saj "të thatë", pastaj Venecia dhe Gjenoa. Atë e tërheqin herë pyjet e herë deti, një herë tjeter i mban sytë nga liqenet e herë kërkon ndonjë qytet të vogël e të rehatshëm "ku të servirin në tavolinë ushqim të mirë e të lehtë për tu tretur". Një zot e di se sa mijëra kilometra ka përshkuar ky fitivus errans* në kërkim të atij vendi magjik ku do të mund të ndërpritej djegia e ndukja e nervave të tij e do i ndjente të shëndosha të gjitha organet e trupit. Gradualisht distilohet përvoja e tij në një lloj gjeografie të shëndetit. Ai studion vëllime të trasha të veprave gjeologjike për të gjetur atë vend të cilin e kërkon si unazën e Aladinit, që më në fund të fitojë kushtet mbi trupin e tij e paqe në shpirt:

Nuk ka distanca të tilla, sado të largëta qofshin që ta trembin. Barcelona hyn në planet e tij së bashku me rrafshnaltën e Meksikës, Argjentinën e bile edhe Japoninë. Gjeografia, klima dhe dieta e ushqimit bëhen gradualisht si të thuash specialiteti i tij i dytë. Në çdo vend që shkon, ai mat temperaturën, presionin atmosferik, mat me hidroskop dhe hydrostat sasinë e milimetrate të reshjeve dhe lagështinë e ajrit dhe trupi i tij ishte shndërruar si një shtyllë zhive e në një epruvetë.

Po ky qëndrim edhe lidhur me dietën. Edhe në këtë drejtim ai mban kujdes të madh e ka një listë

* Shtegtar i përjetshëm (latinisht)

të tërë këshillash mjekësore që i zbaton rigorozisht:

Çaji duhet të jetë i një marke të caktuar dhe aq i fortë sa duhet që të mos i bëjë dëm. Për të, gjellët me mish janë të rrezikshme dhe perimet duhet të gatuhen në një mënyrë të veçantë. Dalëngadalë ky autovëzhgim dhe vetëmjekim i pandërprerë merr formën e një solipsizmi të sëmurë të një përqëndrimi në vetvete deri në ekstrem. Dhe sëmundja më e dhimbshme në të gjitha sëmundjet e Niçes është vivseksioni i përhershëm. Psikologu gjithmonë vuan dyfish dhe e përjeton dy herë vuajtjen e tij, një herë në realitet dhe herën e dytë në autovrojtim.

Por Niçja është një gjeni i kthesave të forta. Në të kundërt me Gëten i cili zotëron dhuntinë gjeniale për t'iu shmangur rreziqeve, Niçja i nxjerr gjoksin me trimëri rrezikut dhe nuk ka frikë ta kapi demin nga brirët.

Psikologjia, ka bazë shpirtërore, dhe unë jam përpjekur ta tregoj këtë, e çon ndjeshmërinë e tij të pambrojtur në thellësitë e vuajtjes, në humnerën e dëshpërimit, por jo është po ajo psikologji po ai shpirt që e rivendos prapë shëndetin e tij... Edhe sëmundjet edhe shërimet e Niçes rrjedhin nga vetë-njohja gjeniale e tij. Psikologjia mbi të cilën ai ka një pushtet magjik bëhet terapia, një lloj "alkimie" e pasembullt, e aftë "të krijojë vlera nga metalet e zakonshëm". Mbas dhjetë vjetësh vuajtjesh të pandërprera ai arrin "pikën më të ulët të aftësisë për të jetuar" dhe dukej se ai është shkatërruar përfundimisht, është sfilitur nga nervat e tij është

viktimë e dëshpërimit, depresionit dhe pesimizmit ekstrem. Dhe pikërisht atëherë në zhvillimin shpirtëror të Niçes vjen papritur ai "kapërcim" i vetëtimshëm e vërtet i frysmezuar aq karakteristik për të, një nga ato çaste vetënjosës dhe të vetëshpëtimi, të cilat shpjegojnë madhështinë e shpirtit të tij me një dramacitet vërtet të hatashëm.

Me një lëvizje të prerë e afron ai pranë vetes sëmundjen e cila e gërryen përbrenda dhe e shtrëngon atë pranë zemrës. Ky është një çast i fshehtë e i papercaktuar dot në kohë, një nga ato frysmezimet e vetëtimta kur Niçja në rrugët e krijimtarisë së tij i "ZBULON" vetes sëmundjen e tij, kur i munduar nga sëmundjet e depresionet e tmerrshme fillon e rritet fuqia e tij krijuese dhe ai me një bindje të thellë shpall se këto vuajtje i përkasin në mënyrë të pandarë "thelbit" të shenjtë e jashtëzakonisht të çmuar të qenies së tij.

Dhe duke filluar nga kjo minutë, shpirti i tij refuzon trupin që të vuajë bashkë me të, refuzon të vuajë bashkë me trupin dhe për herë të parë i zbulohet atij një perspektivë e re e jetës, një kuptim i thelluar i sëmundjes. Dhe ai duke zgjatur duart e pranon atë me mençuri si një domosdoshmëri të fatit të tij dhe si një "mbrojtës fanatic të jetës" duke dashur çdo gjë që i jep atij ekzistenca, dhe ai i flet vuajtjes së tij po në mënyrë solemne te Zarathurtrës me britma ngazëllimi "Përsëri! Përsëri! Dhe për jetë të jetëve"! Pranimi i zhveshur bëhet dije e dituri, e dituria mirënjoshe. Sepse në këtë vështrim superior i cili eçon vështrimin mbi dhembjen personale

matetjeta vetëm si rrugë drejt vvetes dhe zbulon ai (me një ngazëllim të zakonshëm para magjisë së ribërjes) se asnjë fuqi tokësore nuk i ka dhënë atij më shumë se sëmundja, se xhelatit të tij më mizor i detyrohet ai për arrijen më të lartë: LIRINE. Lirinë e ekzistencës së jashtme, lirinë e shpirtit. Sepse sa herë që ai ka qenë gati të qetësohet në të gjitha drejtimet e mundshme, ne profesion, në punë, në shabllonin shpirtëror, çdo herë ajo me thumbin e saj e ka shpuar fortë duke e shtyrë që te eci përpara. Për shkak të sëmundjes atë nuk e morën ushtar dhe ai ia kushtoi veten shkencës. Për shkak të sëmundjes ai nuk u zhyt përgjithmonë në shkencë dhe në filologji. Sëmundja e çoi atë nga rrjeti universitar i Bazilit në "pension", në jetë dhe ia kthen atë vvetes. Sëmundjes së syve i detyron ai "çlirim nga librat", "bamirësia më e madhe që ai i bëri vetes". Nga çdo lloj koreje që mund të mbulonte, nga çdo lloj zinxhirësh që mund ta lidhnin e mbërthenin atë e shpëtoi (kuptohet me dhembje) sëmundja.

"Sëmundja sikur më çliron mua nga vetja ime", pranon ai në një rast. Sëmundja ishte për të mamia që i lehtësonë lindjen e njeriut të brendshëm, motër e mëshirës dhe në të njëjtën kohë edhe torturuesja e tij. Asaj i detyrohet ai atë që jeta u bë për të, jo një zakon që duhet respektuar e përmbrushur por një rinovim, një zbulim.

"Unë sikur zbulova rishtas jetën, përfshi këtu edhe veten time".

Sepse kështu e shpjegon martiri vuajtjen e tij në

himnin madhështor të dhembjes së shenjtë, vetëm vuajtja të bën të urtë (të mençur). Një shëndet i zakonshëm si prej ariu, shëndet i trashëguar është i pakuptimtë, bosh dhe mbyllët në kufizimin e tij. Një njeri i tillë nuk dëshiron asgjë, nuk pyet për asgjë dhë ky është shkaku që njerëzit e shëndoshë fizikisht nuk kanë psikologji. Çdo gjë e mençur rrjedh e vjen nga vuajtjet “vuajtja pyet gjithmonë për shkakun në një kohë kur kënaqësia është e prirur të mbyllët në vetvete e të mos shohë rreth e rrotull”.

“Dhimbja e sqaron dhe e përcakton njeriun”. Vuajtja që vazhdimisht gërryen dhe rrëmon truallin e shpirtit dhe sëmundjen e këtij plugimi të brendshëm, e shkrifton shpirtin për një prodhim të ri shpirtëror. “Vetëm dhimbja e madhe e çon shpirtin tek liria e fundit. Vetëm ajo na lejon neve të arrijmë e të kuptojmë thellësitë e fundit të qenies tonë”, dhe ai për të cilën ajo ka qenë pothuajse vdekjeprurëse, mund të thotë për veten e tij me krenari: “Unë di për jetën më shumë sepse kam qenë kaq shpesh në kufijtë e vdekjes”.

Kështu pra jo artificialisht, jo duke mohuar, jo duke fshehur apo idealizuar sëmundjen e vet e kapërcen Niçja çdo vuajtje por me fuqinë e natyrës së tij, me anë të njohjes. Krijuesi i madh i vlerave i zbulon atij vlerën e sëmundjes së tij.

Në ndryshim nga martiri i fesë, ai nuk zotëron që më parë besim në fenë për të cilën po duron vuajtjet. Besimin ai e krijon vetë në vuajtje dhe tortura. Po kimia e tij e mençur i zbulon atij jo

vetëm vlerën e sëmundjes por edhe polin e saj të kundërt, domethënë vlerën e shëndetit. Vetëm tërësia e të dyja këtyre vlerave, krijon plotësinë e ndjenjës jetësore, gjendjen e përhershme të një ekstaze të tensionuar dhe të mundimit i cili e flak njeriun në amshim. Si njëra edhe tjetra janë të domosdoshme, sëmundja si mjet e shëndeti si objektiv, si qëllim, sëmundja si rrugë e shëndeti si fund i kësaj rruge. Se vuajtja në kuptimin e Niçes është vetëm njeri breg, bregu tjetër i sëmundjes. Tjetri ndriçon e shkëlqen i mbushur plot dritë. Ky është shërimi dhe vetëm duke u nisur nga bregu i mundimeve mund të arrish në bregun tjetër. Por shërimi, shëndeti kanë një kuptim më të madh më të gjerë se sa arritja e gjendjes normale të jetës, ato nuk janë thjesht një shndërrim por diçka pambarimisht më e madhe. Ajo është lindje e re, lartësim dhe diçka më fine, më e rafinuar. Nga sëmundja del një njeri "me një ndjeshmëri të rritur të lëkurës, me perceptime më të stërholluara, me një shije më të rafinuar për gëzimet, me një gjuhe më të butë për të thënë fjalë të mira e të mençura, me ndjenja më gazmore dhe me një aftësi të re për të shijuar kënaqësitë". Ky është një njeri naiv si fëmijë e njëkohësisht mijëra herë më i rafinuar se ka qenë dikur. Dhe ky shëndet i dytë që qëndron mbas sëmundjes nuk është thjesht një perceptim i verbër por është një diçka për të cilën ka vuajtur, që e ka rrëmbyer me forcë me anë të qindra pshërëtimave dhe britmave, ky është një shëndet "i fituar e i vuajtur" e që është mijëra herë më

jetësor se sa vetëkënaqësia e trashë prej budallai e një njeriu që ka qenë gjithmonë i shëndoshë. Dhe ai që ka provuar një herë ëmbëlsinë e kënaqësinë e dridhshme, dhe dehen shpuese të një shërimi të tillë, digjet nga dëshira që ta provojë atë prapë. Ai prapë dhe prapë futet në përruan e zjarrtë të squfurit të përvëluar, në vuajtje çfarëdo qofshin në mënyrë që përsëri të arrijë "ndjenjën shumë tërheqëse e të këndshme të të qenit i shëndoshë", të arrijë atë dehje të artë e cila për Niçen është mijra herë më e këndshme sesa mjetet e zakonshme të dehjes siç janë nikotina dhe alkooli. Por apo Niçja arriti të zbulojë kuptimin e vuajtjes së tij dhe kënaqësinë sublime të shërimit, ai e shndërron atë menjëherë në predikim dhe e quan kuptimin e jetës. Si çdo natyrë tjetër demoniake si e lëshon veten në krahët e ekzistencës dhe tashmë ndërrimi me njëra tjetrën i vuajtjeve dhe kënaqësive, nuk e ngopin më. Ai dëshiron tani mundime edhe më të hidhura në mënyrë që të ngrihet akoma më lartë në shërimin e fundit që përmban të gjitha kënaqësitë e mundshme. Dhe në këtë dehje verbuese e rraskapitëse ai e përshtat dhe e mëson pak nga pak vullnetin e tij të pakufishëm për të qenë i shëndoshë, që të marrë e të pranojë si shëndet të mirë, ethet e tij dhe si aftësi jetësore dhe si fuqi sëmundjen e vet. Shëndet! Shëndet! Kjo fjalë valëvitet tamam si flamur, fjalë që përmban brenda dehje. Në të është kuptimi i botës, qëllimi i jetës, masa e matjes së çdo gjëje, vetëm tek ajo ndodhet menzura e të gjitha vlerave e pasurive. Dhe ai që

për dekada me radhë është qorrollisur në terr duke kaluar nga mundimi në mundim, tani po arrin kufirin e fundit në këtë himn të aftësisë për të jetuar, në këtë forcë brutale të dashurisë për veten. Ai shpalos flamurin e vullnetit të ngjyrosur me ngjyra nga më të gjallat e me përvëlueset, të vullnetit për të arritur fuqi e forcë për të jetuar, vullnetit për të qenë i egër e mizor dhe në ekstazë tërheq mbas vetes brezat e ardhshëm, pa dyshuar aspak se po ajo forcë që e frymëzon atë dhe e detyron ta ngrejë kaq lart atë flamur, ajo forcë pra po tendos harkun për ta vrarë atë me shigjetën e vdekjes.

Sepse shërimi e shëndeti i fundit i Niçes të cilin ai e lëvdon dhe e ngre në qiell është vetëm një autosugjestion “një shëndet i sajuar”. Dhe në atë minutë kur ai në ekstazë ngre duart drejt qiellit i dehur nga forca e vet, kur ai shkruan në “Ese Homo” për shërimin e tij të madh dhe betohet se nuk kishte provuar kurrë ndjenjën e gjendjen e sëmurë e të depresionit, në gjakun e tij tashmë shkrepqitje rrufetë. Ajo që bën falënderime e që triumfon te ai nuk është më jeta por vdekja, nuk është më shpirti i mençur por demoni që ka pushtuar prenë e vet. Ajo që ai merr si shkëlqim, si flakën më të ndritshme të fuqisë së tij, fsheh në të vërtetë në vetvete një shpërthim vdekjeprurës të sëmundjes së tij dhe ndjenjën e këndshme që e kap atë në orët e fundit, dhe vështrimi klinik i një mjeku modern do përcaktojë pa u gabuar aspak se kemi të bëjmë me një eufori, ndjesinë tipike të

gjendjes së mirë shëndetësore që i paraprin katastrofës.

Ndërkoħi atij po nxiton ti dali pérpara që tē mbushi orët e tij tē fundit ndriçimi i argjendtë i botës së pértejme, aureola që ndriçon mbi kokat e poetëve demoniakë por ai është në ekstazë, ai këtë gjë nuk e di. Ai vetëm se ndjen veten tē mbushur me shkëlqimin e kënaqësisë tokësore. Mendimet e zjarrta i lëvrijnë, gjuha flet e flet dhe muzika mbush shpirtin e tij. Kudo që hedh vështrimin kudo sheh shkëlqim. Njerëzit që kalojnë në rrugë i buzëqeshin, çdo letér që merr i sjell lajme tē gëzueshme dhe i shkrirë nga lumturia ai drejtohet me një letér tē fundit një mikut tē tij tē quajtur Peter Hast: "Këndomë një këngë tē re. Bota është ndriçuar dhe qiejt janë plot gëzim." Dhe ja nga ai qiell i gëzuar e i ndriçuar e godet atë pér vdekje rrezja e zjarrtë duke shkrirë kënaqësinë dhe dhembjen në një çast tē vetëm. Tē dy polet e ndjenjave çpojnë njëkohësisht gjoksin e tij tē cuar lart e plot shterngatë dhe buçet gjaku në témthat e tij që shpérthejnë duke shkrirë vdekjen dhe jetën në një këngë tē vetme tē apokalipsit.

DON ZHUANI I NJOHJES

*Thelbi nuk është në jetën e përhershme,
por në gjallërinë e përjetshme jetësore.*

Emanuel Kanti jeton me njohjen sikur të jetonte me gruan e ligjshme me të cilën ka dyzet vjet që është martuar, me po atë shtrat shpirtëror jeton e punon një brez i tërë sistemesh filozofike gjermane që jetojnë akoma jetën e tyre në këtë botë. Qëndrimin e tij ndaj të vërtetës mund ta përcaktosh si një monogami të rreptë dhe këtë parim e trashëguan të gjithë bijtë e tij shpirtërorë; Shelingu, Fihte, Hegeli dhe Shopenhaueri. Tërheqja e tyre nga filozofia nuk ka asnjë shenjë te demonizmit. Kjo nuk është gjë tjetër veç se vullnet për rregullin e rendit më të lartë, për një sistem, është një vullnet i ndershëm gjerman për disiplinën e shpirtit për rregullimin arkitektonik të jetës. Ata e duan të vërtetën me një dashuri të qetë, të thjeshtë e të përhershme. Në këtë dashuri nuk ka asnjë gjurmë erotizmi, as etje për të gëlltitur apo që të gëlltitesh nga të tjerët. Për ta e vërteta është bashkëshorte dhe një gjendje materiale e sigurt që u përket atyre deri në ditën e varrit dhe ata asnjëherë nuk e kanë

shkelur këtë dashuri bashkëshortore. E prandaj qëndrimi i tyre ndaj të vërtetës është qëndrimi i të zotit të shtëpisë dhe i një njeriu që nuk para del nga shtëpia dhe secili prej tyre e ka vendosur shtratin e tyre martesor në shtëpinë e tij të rehatshme”, në sistemin e tij të fortë e të pandryshuar. Dhe secili prej tyre, me plug dhe lesë punon e lëron ngastrën e vet, të renë e shpirtit, të përpunuar prej tyre për të mirën e njerëzimit në këtë botë kaotike. Ata i zgjerojnë kufijtë e njohurive të tyre në thellësi të epokës dhe kulturës, pastaj duke zmadhuar edhe me gjak të korrat shpirtërore.

Te Niçja dëshira për njohje është produkt i një temperamenti krejt tjetër, diametralisht i kundërt me polin e ndjenjave të tij. Qëndrimi i tij ndaj të vërtetës është postdemonizëm gjithë dridhje gëzim e frikë e mbushur me frymë të përvëluar, e shtyrë nga nervat, është një etje për të mësuar e cila nuk kënaqet nga asgjë, nuk shter kurrë e nuk ndalet gjökundi në asnje rezultat dhe kur merr përgjigjen turret me padurim përpara duke pyetur e kërkuar vazhdimisht. Asnjë njohuri nuk mund ta tërheqë atë e ta bëjë për vete për një kohë të gjatë, nuk ka asnje të vërtetë të cilës ai ti ketë bërë betimin e besnikërisë, me të cilën të lidhet si “me sistemin e vet”, “me shkencën e vet”. Të gjithë të vërtetat atë e mahnitin por asnjë prej tyre nuk është në gjendje ta mbërthejë atë. Sapo një problem konkret e humbet virgjérinë, bukurinë dhe të fshehtën, ai e braktis atë pa i ardhur aspak keq, pa xhelozit për ato që do të vijnë më pas, po ashtu si braktisi ato

millee tre* Don Zhuani, vëllai i tij nga shpirti. Tamam ashtu si joshësi i madh kërkon midis shumë grave me këmbëngulje atë të vetmen që dëshiron, po kështu edhe Niçja midis njohurive të veta kërkon atë të vetmen që nuk realizohet deri në fund. Atë e mahnit deri në dhembje jo zotërimi e gjetja por ndjekja pas, kërkimi. Nuk ka për të rëndësi se çfarë vesh objekti i etjes për kënaqësi në metafizikë por ai kërkon në njohje të panjohurën duke ndjerë një gëzim demoniak nga ngasja, zhveshja dhe depërtimi i këndshëm dhe dhunimi i çdo objekti të njohjes, njohja në frymën e biblës ku burri "e njeh" femrën e me këtë mënyrë i heq asaj mbulesën e të fshehtës. Ai relativisti i përjetshëm dhe rivlerësuesi i vlerave e di se asnë nga këto akte të njohjes, asnë nga ato përpjekje të shpirtit të etur nuk jep "njohjen deri në fund" e se e vërteta në fund të fundit nuk të lejon që ta njohësh e ta mësosh. "Ai që thotë: Unë e njoh të vërteten as vetë nuk e kupton se sa shumë gjëra nuk vë re"! E prandaj Niçja nuk e ndjen veten kurrë zot shtëpie, asnijëherë nuk përpjekje që të grumbullojë e të ruajë dhe nuk ndërton shtëpi për shpirtin. Ai preferon e në këtë, atë e tërheq instinkti i tij i shtegtarit që të heqë dorë përgjithmonë nga çdo lloj prone. Një Nimvrad i veshur me rroba gjahtari që bredh nëpër pyjet e shpirtit, që nuk ka shtëpi, familje, vatër e që i sakrifikon të gjitha për hir të gëzimit, lumturisë, gjahut. Si Don Zhuani ai çmon jo fortësinë e ndjenjës por "çastin e madh të mahnitjes": Atë e

* Njëmijë e tre është numri i femrave të joshura nga Don Zhuani.

tërheqin vetëm aventurat e shpirtit të rrezikshëm "ndoshta", të cilat e emocionojnë dhe e tërheqin gjahtarin sa kohë që ato janë larg por nuk e ngopin atë që i arrin. Atij i duhet jo preja por vetëm (kështu e përshkruan ai vetë figurën e Don Zhuanit të njohjes) "shpirti që të gudulis të përbush kënaqësinë e gjahut, intrigat e njohjes përfshi këtu edhe yjet më të lartë e më të largët, ku ai nuk ka pse të kërkojë por mbasë vetëm drejt njohjes së hidhur absolute, tamam si ai pijaneci që kur si ka ngelur më gjë për të pirë, pi likerin por edhe acidin". Sepse Don Zhuani në parafytyrimin e Niçes nuk është aspak një epikurian, nuk është një i degjeneruar që i pëlqejnë kënaqësitë epshore, për nervat e holla të këtij aristokrati janë të huaja kënaqësitë vulgare e tretjes së ushqimit, qëndrimi i shtrirë për të tretur ato që ka ngrënë, shitmendja dhe mburkat, për të është e huaj vetë mundësia e tejngopjes.

Gjahtari i femrave ashtu si edhe Nimvradi i shpirtit është vetë viktimë e gjahut me atë kuriozitetin e tij përvëlues, joshësi është vetë viktimë e joshjes pra që të joshësh çdo grua të padjallëzuar. Kështu edhe Niçja kërkon vetëm për hir të kërkimit, për hir të etjes së pashuar psikologjike për të provuar edhe një herë. Për Don Zhuanin e fshehta është tek të gjitha e te askush, secilën për një natë dhe asnjerën përgjithmonë. Kështu edhe për psikologun e vërteta ndodhet në të gjitha problemet dhe për asnjë çast te njeri prej tyre përgjithmonë. E kjo është arsyaja pse është kaq .

e pandalshme rruga shpirtërore e Nices që i mungojnë sipërfaqet e lëmuara si pasqyrë. Ajo rrugë është gjithmonë e vrullshme gjithë kthesa e plot pellgje të papritura e pragje. Jeta e filozofëve është si të thuash një gërshtetim i rehatshëm zanatesh nga fije që janë ç'mpleksur një herë dhe duket sikur filozofojnë të ulur pa i lodhur gjymtyrët dhe në aktin e tyre mendor pothuajse nuk ndjehet rritja e tensionit të gjakut, ethet e fatit. Asnjëherë nuk mund të ndodhi që Kanti të thërrasë figurën e një mendimtari të mahnitur që është mbërthyer nga vampirë të mendimit, figurën e shpirtit që vuan nga detyrimi dhunues për krijimtari. Edhe jeta e Shopenhauerit mbas moshës tridhjetë vjeçare mbasi kishte botuar librin "Bota si vullnet dhe shfaqje" me duket se ka qenë një jetë e qetë e një filozofi në pension e me të gjitha hallet e vogla kur rri në vend e s'bën më përpara. Të gjithë ata ecin me një hap të fortë e të sigurt nëpër rrugën e zgjedhur prej atyre vetë, ndërsa Niçja turret gjithmonë drejt të panjohurës tamam sikur e ndjek pas ndonjë fuqi armiqësore. E prandaj historia e njohjes së Niçes (si edhe aventurat e Don Zhuanit) është fund e krye dramatike një zinxhir i pandërprerë episodesh të befta e të rrezikshme, një tragjedi pa ndërprerje, një peripeci që zhvillohet pa ndërprerje nën shpërthimet e rrufeve të tensionit që sa vjen e rritet e që çon në katastrofën e pashmangshme, me rënien në humnerë. Pikërisht ky alarm i pafund i kërkimeve, detyra e pafund për të menduar detyrimin demoniak drejt fluturimit të pandërprerë

në hapësirë i njofton kësaj ekzistence të pashembullt, tragjizmi i pashembullt dhe (për shkak të mungesës së plotë të ndonjë profesioni) edhe mungesën e një jete komode. Kjo sjell një tërheqje të pandërprerë artistike. Niçja është i mallkuar, ai është i dënuar që vazhdimisht të mendojë si ai gjahtari i përrallës dhe të merret vazhdimisht me gjueti. Ajo që ka qenë pasioni i tij u bë vuajtja e tij, mundimi i tij dhe në fryshtëzuarjan e tij, në stilin e tij ndjehet prirja për tu fshehur nga përndjekjet, në shpirtin e tij vëmë re angështinë e një njeriu të rraskapitur që është privuar përjetë nga pushimi dhe paqja. Ky është shkaku që ankimet e tij tingëllojnë aq mbresëlënëse, ato të kujtojnë ankesat e Agasferës, klithmat e njeriut që ëndërron qetësi, kënaqësi dhe pushim. Por thumbi e shpon pa pushim shpirtin e tij të sfilitur e shtyn atë me forcë përpara, pakënaqësia e përhershme. "Ndodh që ne fillojmë e duam diçka dhe sapo kjo dashuri zë rrënë tek ne, kur tirani që rri brenda nesh (të cilin ne jemi gati ta quajmë "unin" tonë më të lartë) thotë: Ja pikërisht këtë bëjeni kurban për mua. Dhe ne i bindemi atij. Por në të vërtetë kjo është një egërsi prej bishe dhe vetëdjegje në zjarr të ngadalshëm". Këto natyra donzhuane janë të dënuara që përjetësisht të ecin përpara të shtyra nga gjëzimi përvëlues i njohjes, nga përqafimet e nxituarë të femrave drejt humnerës ku i shtyn ata demoni i pakënaqësisë së përhershme (demoni i Gjoderlinit i Klajsit dhe i ithtarëve fanaticë të të pafundmes). Dhe tamam si një britmë e

dhimbshme e një bishe të shpuar tej për tej nga shigjeta dëgjohet klithma e Niçes, një klithmë njeriu që është i dënuar të njohë e mësojë vazhdimisht: "Mua kudo më zbulohen kopshtet e Armides dhe prej këtej gjithmonë përjashtime e heqje dorë të reja, dhimbje të reja të zemrës. Unë jam i detyruar të lëviz këmbët e plagosura e të lidhura e meqë jam i detyruar atëherë bukuria e cila nuk arriti të më mbante gjatë, e jo rrallë më shkakton kujtime nga më inatçoret pikërisht për shkakun se ajo nuk qëndroi dot gjatë".

Të tilla klithma e rënkimë që dalin nga thellësia më e madhe e vuajtjes nuk ishin dëgjuar më parë në atë sferë të cilën para Niçes e quanin filozofia gjermane. Mbase vetë te mendimtarët e mesjetës, te heretikët dhe pasuesit e gotikës më të rrallë dëgjohej (mbase më dobët e midis dhëmbëve të shtrënguara) një e tillë flakë mërzie dhe trishtimi të shprehura në disa ligjërata të errëta të të shprehurit. Paskali është gjithashtu nga ata shpirti i të cilëve digjet në zjarrin e purgatorit dhe ai e njeh këtë sfilitje të shpirtit që kërkon, por as te Lejbnici as te Kanti, Hegeli, Shopenhaueri ne nuk e dëgjojmë këtë rënkim. Figurat e shkencëtarëve janë krejtësisht të ligjshme. Tensionimi i tyre e shpërndan me guxim e vendosmëri ndikimin e tyre, por asnjë prej tyre nuk i përkushtohet me kaq vetëmohim, me zemër e me të gjithë rropullitë e tij, me nervat dhe trupin, me të gjithë fatin e tij kësaj loje heroike me njohjen, për të njohur. Ata digjen si qiriri vetëm nga maja, vetëm me shpirt. Dhe fati

jetësor personal, vetjak e pra pjesa më intime e qenies së tyre ngelet gjithmonë e *sigruuar fortë* në një kohë kur Niçja ve në lojë të gjithë pasurinë e vet dhe "jo vetëm me tentakulat e mendimit të ftohte e kureshtar", por me të gjithë gëzimin dhe vuajtjen e gjakut, me të gjithë rëndesën e fatit të tij ai provon rrezikun. Mendimet e tij vijnë jo vetëm nga lart, nga truri. Ato lindin nga ethet e gjakut të nxitur e të helmuar, lindin nga drithërimi torturues i nervave, nga ndjenjat e pakënaqura e të pangopura, nga gjithë tërësia e ndjenjës jetësore. Ky është shkaku që njohja e tij si edhe te Paskali ndrydhet tragjikisht në "historinë e ndjenjave të shpirtit" e shndërrohet në aventura të rrezikshme e pothuajse vdekjeprurëse, në një dramë jetësore të cilën e përjeton spektatori i pataksur modern (në një kohë kur biografitë e filozofëve të tjera nuk ta zgjerojnë asnjë centimetër fushëpamjen shpirtërore). Dhe sidomos që në mundime ferri ai nuk bie dakord të ndërrojë "jetën e tij mortore" me ekzistencën e tyre paqësore. Aeguitas anima*, qetësia shpirtërore e sigruuar, një ledh i fortifikuar kundër sulmit të ndjenjave, të gjitha këto Niçja i urren si dobësim të energjisë jetësore. Për natyrën e tij tragjike e heroike, loja me njohjen është diçka pambarimisht më e madhe se "lufta e mjerë për ekzistencë", të fituarit e bindjes para krijimit të digës mbrojtëse nga peripecitë e jetës. Nuk kërkoj garanci as kënaqësi e as vetëkënaqësi! "Si mund të

*Ekuilibri shpirtëror (latinisht)

ndodhesh midis lëkundjeve të mahnitshme dhe larmive të jetës e të mos bësh pyetje, të mos dridhesh nga mahnitja e kënaqësisë që merr kur i bën vetes apo të tjerëve një pyetje?"

Ai i largon me përbuzje krenare ata që rrinë rehat në shtëpitë e tyre e të gjithë ata që kënaqen me pak. Ata le të ngrijnë e bëhen kallkan në bindjen e tyre, le të mbyllen në guaskën e sistemeve të tyre. Atë e tërheq vetëm përroi vdekjeprurës, aventura, larmia joshëse, rreziku i provës, mrekullimi i përjetshëm dhe deziluzioni i përjetshëm. Le të rrinë ata në dhomat e ngrohta të sistemit të tyre, si në një dyqan duke shtuar me punë të ndershme e me kursime të ardhurat e tyre, duke grumbulluar pasuri. Atë e tërheq vetëm loja, vetëm vënia e fundit në ruletë, vetëmjeta e vënë në provë. Sepse bile edhe vetëjeta e tij nuk e tërheq aventurierin sa e tërheq pasuria, e malli. Bile edhe këtu ai kërkon diçka heroike: "Thelbi nuk është në jetën e përhershme por në të jetuarit me dinjitet me kënaqësi të përhershme".

Bashkë me Niçen shfaqet për herë të parë në detet e diturive gjermane, flamuri i zi i anijes pirate. Ky është një njeri i një fisi tjeter, i një prejardhje tjeter, një lloji i ri i heroizmit, një filozofi që nuk shpallet nga katedra e armatosur me armë luftarake. Edhe përpara tij detarë të tjerë të shpirtit, gjithashtu trima e të fuqishëm, kanë zbuluar kontinentë e toka por gjithmonë me qëllime civilizmi e utilitarizmi pra që ti pushtojnë ato për njerëzimin, ta përhapin hartën e botës në terra inkognita të

mendimit. Në tokat e pushtuara ata ngulin flamurin e zotit apo të shpirtit, ndërtojnë qytete e tempuj, hapin rrugë drejt panjohurive të reja. Mbas tyre vijnë mëkëmbësit dhe guvernatorët dhe profesorët. Por si kufi i përpjekjeve të tyre shërben gjithmonë qetësia paqja dhe siguria. Ata duan të shtojnë pasuritë e njerëzimit, të vendosin normat, ligjet dhe rendin e rregullin më të lartë. Niçja përkundrazi sjell rrëmujë në filozofinë gjermane ashtu si flibusterët në fund të shekullit të XVI-të në zotërimet spanjolle që ishin një hordhi barbarësh të pafre e që se njihnin frikën, pa farë e pa fis, pa shtëpi e pa atdhe. Tamam si ata ai pushton jo për vete, jo për brezat e ardhshëm, e as në emër të Zotit, mbretit, fesë por vetëm për hir të kënaqësisë së pushtimit, ai nuk dëshiron të sundojë, të përvetësojë apo të arrijë diçka. Ai nuk lidh aleanca, nuk ndërton shtëpi për vete, ai i përbuz rregullat e luftës filozofike dhe nuk kërkon pasues. Ai është shkatërruesi i çdo “qetësie të hirtë” dha ka etje e dëshirë vetëm për një gjë: Të prishë, të shkatërrojë çdo lloj prone, të shkatërrojë qetësinë e fituar dhe vetëkënaqësitë, me zjarr e hekur të gjuajë e prishi kujdesin të cilin ai e çmon aq sa e çmojnë njerëzit paqësorë gjumin e shpëlarë. Ai i kryen goditjet dhe sulmet e tij pa iu dridhur qerpiku, hyn me forcë në kështjellat e moralit, depërton nëpër gardhet e fesë dhe nuk mëshiron asgjë dhe askënd, asnjë lloj ndalimi i fesë apo i shtetit nuk e ndal dot. Ai i lë mbas vetes tamam si flibusterët, kisha e vende të shenjta të shkatërruara, altarë të përmbysur,

ndjenja të përdhosura, bindje të shkatërruara, pengesa të thyera e të shkelura të moralit, lë pas një horizont të përfshirë nga flakët e zjarreve. Pra është një fanar i trimërisë dhe fuqisë. Por ai nuk e kthen kokën prapa, as për të parë prenë e vet e as për të bërë përpjekje për ta zotëruar atë. Fusha e tij e pakufishme është e panjohura e pa pushtuar prej askujt, një shpërthim force "lufta me përgjumjen" është gjëzimi i tij i vetëm. Duke mos bërë pjesë në asnje lloj feje, duke mos ju betuar asnje shteti, me flamurin e zi të imoralitetit të ngritur në direkun e përkulur, duke ja dhënë të gjitha mendimet e qëllimet të panjohurës së shenjtë, papërcaktueshmërisë së shenjtë e të përjetshme me të cilën ai është i lidhur me gjak me anë të fisit demoniak flet vazhdimisht përsulme të reja. Me shpatë në dorë, e me një fuçi me barut në hambarët e anijes largohet ai nga bregu dhe i vetëm midis rreziqeve vdekjeprurëse këndon përlavdinë e vet këngën madhështore të piratit, këngën e flakës, këngën e fatit të vet.

*Po, unë e di, e di kush jam
Jam si flaka, i huaj për prehjen
Djeg duke u djegur edhe vetë dhe duke nxituar
Rrëmbej shkëlqimin e mrekullisë
E lëshoj duke lënë një grumbull hiri
Flaka, ja kush është shpirti im!*

DËSHIRA PËR TË THËNË TË VËRTETËN

*Detyra jote është vetëm kjo:
Të jesh i pastër!*

Passio nuova* apo pasioni për të vërtetën, për të drejtën, është titulli i një prej librave që kishte menduar të shkruante Niçja në rini. Ai nuk arriti ta shkruante atë (dhe kjo është diçka më shumë) ai e realizoi atë në jetë. Sepse sinqeriteti pasionant, drejtësia dhe sinqeriteti fañatik, një vërtetësi që shkon deri në vuajtje, ja kjo është qeliza embrionale e krijimtarisë, rritjes dhe shndërrimeve të Fridrih Niçes. Këtu fshihet i kapur fort edhe mishi, truri edhe nervat, ajo sustë e fortë çeliku që tendos vazhdimisht kërkesën nevojën e tij për të menduar dhe tamam si një këmbëz pushke e têrhequr, me anë të fuqisë vdekjeprurëse të plumbit e drejton atë në të gjitha përballimet e jetës.

E vërteta, drejtësia, ndershmëria këto duken pak si të papritura kur dimë se si impûls kryesor i "amoralistik" Niçë shërben një ideal aq vulgar, ai që banorët e quajnë me krenari virtytin e tyre pra që të jesh i ndershëm e i drejtë deri në çastin e

* Një pasion i ri (italisht)

vdekjes. Ky është virtuti i vërtetë i atyre që kanë shpirt të vogël pra ndjenja më e zakonshme për njeriun.

Por në ndjenjat intensiviteti është gjithçka ndërsa të përbajturit është i parëndësishëm. Dhe natyrave demoniake u është dhënë mesa duket vetë kufizimi dhe zbutja e kuptimit për të shndërruar kaosin krijues duke i dhënë atij një tension të pakufishëm. Konvencionalizmat më të parëndësishme ndizen për ta me flakë shumëngjyrëshe të ekstazës dhe triumfit. Çdo gjë që prek demoni bëhet prapë pjesë e kaosit dhe e forcës së tij të pamposhtur. E për këtë arsyе edhe drejtësia e Niçes nuk ka asgjë të përbashkët me korrektesën dhe drejtësinë e njerëzve të rendit. Dashuria e tij për të vërtetën është flakë, demon i të vërtetës, demoni i qartësisë, një bishë e egër dhe e pangopur me një instinkt të mprehtë prej gjahtari. Drejtësia e Niçes nuk ka të bëjë as me një atom të vetëm me instinktin shtëpiak e tregtar pra me këtë instinkt të zbutur të të qenit i kujdeshëm e as me drejtësinë e ngathët prej kau të Mihail Kolhausit* që është karakteristike për mendimtarët si puna a Luterit të cilët pa parë asgjë rrëth e rrötull turren me tërbim vetëm te e njëjta e vërtetë, te e vërteta e tyre. Sado të vrullshme e të pa frenuara të ishin shpërthimet e këtij pasioni të Niçes, sidoqoftë ai është shumë nervoz e shumë i ushqyer me kujdes që të kufizojë vetveten. Ai nuk e ndërpret asnjëherë vrapin e tij

* Mihail Kolhausi heroi i novelës me të njëtin emër të G.Klajstit

që është përcaktuar një herë e përgjithmonë në drejtimin e vet dhe nuk e lidh asnjëherë vetëm me një problem të caktuar.

Ajo lëviz si një flakë verbuese nga njëri problem në tjetrin duke e gjëlltitur secilën e duke e përshkuar tej për tej me dritë e duke mos u ngopur me asnjërën. Ky dualizëm është i mrekullueshëm. Te Niçja nuk shteron asnjëherë nuk zvogëlohet te ai sinqeriteti. Ka të ngjarë që gjeniu psikologjik nuk ka zbuluar asnjëherë një stabilitet të tillë, një forcë të tillë karakteri. Ky është shkaku që Niçes i është dhënë më shumë se çdo kush tjetër qartësia e mendimit. Për ndonjë tjetër psikologja është pasion dhe ai të gjithë qenien e tij e ndien me një kënaqësi të tillë e cila priret vetëm drejt përsosmërisë. Ndershmëria, sinqeriteti, këto veti ashtu si edhe kam thënë, janë virtyte të jetës së përditshme të cilat zakonisht perceptohen si një tërmet i domosdoshëm i jetës shpirtërore, por këto tek Niçja tingëllojnë si muzikë. Gërs hetimet e çuditshme të kontrapunkteve në prirjen e tyre drejt të vërtetës janë si të thuash një lloj fuge muzikore e intelektit, që rritet në mënyrë të vrullshme nga një andante burrërore në një maestro madhështore e që vazhdimisht rino vohet në një polifoni magjike. Qartësia shndërrohet këtu në magji. Ky njeri gjysmë i verbër që lëviz duke i prekur vendet që i dalin përpëra me dorë që te mos rrëzohet, tamam si bufi i natës që e kalon jetën në errësirë, në fushën e psikologjisë zotëronte një shikim prej skifteri që e lejonte atë që në çast dhe me bindje të dallonte në qiellin e pafund të

mendimit të tij, shenjat më të pakapshme, nuancat më të holla e më të padukshme. Asnjë nuk mund të fshihej nga aftësia e tij për njohje, asgjë nuk mund ta gënjejë aftësinë e tij të pashembullt depërtuese. Vështrimi i tij përshkonte tamam si rreze rëntgeni veshjen lëkurën dhe mishin dhe depërton në thellësi të çdo problemi. Dhe ashtu si nervat e tij dallonin çdo ndryshim në presionin atmosferik, po ashtu edhe intelekti i tij i ushqyer nga nervat, reagon pa u gabuar në çdo nuancë të botës shpirtërore psikologja e Niçes rrjedh jo nga fortësia prej diamanti dhe qartësia e logjikës se tij. Ajo përbën një pjesë integrale të aftësisë së rafinuar për vlerësim që është karakteristikë për organizmin e tij. Ajo provon, shijon, nuhat dhe mund të themi që ndjen fizikisht.

“Gjeniu im ndodhet në flegrat e hundës time”. Çdo gjë e pistë, jo e freskët dallohet prej tij menjëherë. “Pastërti maksimale në çdo gjë” nuk është për të dogmë morale por kusht parësor i ekzistencës: “Në kushte papastërtie unë nuk jetoj dot”.

Paqartësia pisllëku moral e shqetëson dhe e acaron atë tamam si retë e shtrëngatës në stomakun e tij. Ai me trupin e tij reagon më parë se me shpirtin. “Për mua është karakteristike një ndjeshmëri e tmerrshme e instinktit të pastërtisë saqë afërsinë... e çdo lloj papastërtie të çdo shpirti unë e perceptoj fiziologjikisht, e nuhas”. Me një ndjesi të pagabueshme ai dallon aromën e moralit hipokrit, temjanit të kishës, mungesën e sinqueritetit në ndonjë frazë patriotike dhe çdo gjë që shkon në

kundërshtim me ndërgjegjen. Ai zotëron një nuhatje të hollë të veçantë një ndjeshmëri të veçantë për aromat e qelbura të kalbëta e te dekompozuara dhe aromën e varfërisë shpirtërore. Qartësia, pastërtia, higjiena personale janë po ashtu kushte të domosdoshme për ekzistencën e intelektit të tij si edhe ajri i pastër dhe panorama e qartë (për këtë kam folur një herë), për trupin e tij. Këtu psikologja bëhet vërtet ashtu si e kërkonte ai vetë, "interpretuese e trupit", vazhdimi i perceptueshmërisë së nervave në fushën e trurit. Para depërtueshmërisë së tij profetike të gjithë psikologët e tjerë duken të trashë e të pagdhendur. Bile Stendali që ishte i armatosur me nerva po aq të holla, nuk mund të krahasohet dot me të. Atij i mungon ai theks i veçantë, ai vrull i përshkrimit. Ai shkruan me dembelizëm vrojtimet e tij ndërkohë që Nicja me të gjithë peshën e qenies së tij lëshohet mbi çdo objekt gjatë procesit të njohjes tamam si një zog grabitqar lëshohet nga lartësitë e mëdha mbi ndonjë kafshë të vogël.

Vetëm Dostojevski zotëron po një qartësi të tillë pamjeje të nervave (edhe ky për hir të tensionimit ekstrem, ndjeshmërisë së sëmurë e të mundimshme) por për sa i përket vërtetësisë e sinqeritetit bile edhe Dostojevski ngel mbas Niçes. Ai mund të ndodhi që të jetë i padrejtë e pasionant në njohjen e tij në një kohë që Nicja bile edhe kur është në ekstazë nuk zmbrapset asnjë hap nga ajo që është e vërtetë dhe e drejtë. E prandaj them që nuk ka ekzistuar njeri tjetër i cili të ishte në atë shkallë i

predispozuar nga natyra për psikologjinë e shpirtit, i cili në po atë shkallë mund të shërbente si një barometër i saktë për meteorologjinë e shpirtit. Për studimin e vlerave nuk kishte patur asnjëherë një aparat të tillë aq të saktë e të përsosur. Por për përsosmérinë e psikologjisë nuk mjafton edhe bisturia më e mprehtë, nuk mjafton edhe instrumenti më i përsosur i shpirtit. Duhet që edhe dora e psikologut të jetë e çeliktë, e fortë dhe elastike si metali në mënyre që të mos dridhet gjatë operacionit. Psikologjia nuk përbëhet vetëm nga talenti e dhuntia. Psikologjia është para së gjithash punë karakteri, është burrëri "ti mendosh të gjitha ato që di". Tek ideali (i realizuar te Niçja) kjo është veçori për të njohur e gërshtuar me vullnetin burrëror. Një psikolog i vërtetë duhet që jo vetëm të dijë të shohë por edhe të dojë të shohë. Ai nuk ka të drejtë që duke i hapur rrugë keqardhjes sentimentale, druajtjes, frikës, të mbyllë sytë, të fshehë mendimin çfarëdo lloji qoftë ai apo të vëré në gjumë vëmendjen e tij duke u treguar i kujdes-shëm dhe sentimental.

Atyre që duhet të janë vlerësues dhe roje për të cilët "vigjilanca është detyrë", nuk u falet druajtja, shpirtmirësia dhe keqardhja që janë dobësi (apo virtute) të njeriut mesatar e të zakonshëm. Ata janë luftëtarë dhe pushtues të shpirtit dhe nuk duhet ta lëshojnë nga duart të vërtetën e arritur prej tyre me aq përpjekje të mundimshme. Në fushën e njohjes "verbëria nuk është gabim e verbërim por frikacakëri". Shpirtmirësia është krim sepse ai që

ka frikë nga turpi dhe dhuna, nga britmat e realitetit të zhveshur, nuk e zbulon dot asnjeherë të fshehtën e fundit. Çdo e vërtetë e cila nuk e arrin fundin, çdo e vërtetë pa radikalizëm i mungon vlera morale. Këtu e ka burimin ashpërsia e Niçes për ata të cilët nga mungesa apo trembja nga të menduarit shkelin detyrën e shenjtë për të mos u trembur. Këtu e ka burimin edhe mos pajtimi me Kantic i cili nëpër një derë të fshehtë futi në sistemin e tij kuptimin e Zotit. Këtu e ka burimin edhe ruajtja e tij për çdo mbyllje të syve në filozofi të "djalli apo demoni i paqartësisë" i cili si frikacak maskon apo e lëmon dhe e zbut njojen e fundit. Nuk ka të vërtetë të "stilit të madh" të cilat do të mund të zbuloheshin me ndihmën e lajkatimeve, nuk ka të fshehta të cilat janë të gatshme që të zbulohen e të zhvishen vetë. Vetëm me anë të detyrimit, të forcës dhe këmbënguljes mund të zhvatësh nga natyra të fshehtat e saj të mbuluara e maskuara mirë, vetëm egërsia të lejon në etikën e "stilit të madh" të zbulosh "tmerrin dhe madhështinë e kërkesave të pakufishme". Çdo gjë e vlefshme dhe e çmuar kërkon duar të forta dhe vendosmëri të padiskutueshme. Pa ndershmëri nuk ka njojje, pa vendosmëri nuk ka ndershmëri, nuk ka "ndërgjegje të shpirtit". "Atje ku mbaron ndershmëria ime, unë jam i verbër dhe dëshiroj të jem i verbër. Por atje ku unë dua të mësoj, atje unë gjithashtu dëshiroj të jem edhe i ndershëm e pikërisht i ashpër, i saktë e i pamëshirshëm".

Këtë radikalizëm, kjo egërsi dhe mungesë

mëshire e falje, psikologu Niçe nuk e mori dhuratë nga fati së bashku me pamjen e skifterit. Ai pagoi për të çmimin e gjithë jetës së tij, qetësinë, gjumin, komfortin. Duke pasur nga natyra një karakter shpirtmirë, të shoqërueshëm, të gëzueshëm e padyshim edhe dashamirës, Niçja me anë të një edukate spontane të vullnetit përpunoi për veten e tij papushtueshmërinë dhe mungesën e mëshirës në lidhje me ndjenjën e vet. Gjysmën e jetës ai e kaloi mund të thuash si në zjarr. Duhet ta vrojtosh atë thellë që të pérjetosh të gjithë dhembjen e këtij procesi shpirtëror. Së bashku me këtë "dobësi", së bashku me butësinë e mirësinë, Niçe djeg te vetja e vet çdo gjë njerëzore që e lidh atë me njerëzit. Ai sakrifikon miqësinë, marrëdhëniet, lidhjet dhe copa e fundit e jetës së tij është kaq e nxeh të e kalitur me zjarrin vetjak sa që çdokush që do të përpinqet ta preki do djegë duart. Tamam ashtu si digjet plaga me gurin e xhehenemit që ta mbash atë të pastër e të mos infektohet, po kështu djeg me përdhunë Niçja ndjeshmërinë e tij që ta ruajë atë të pastër e të ndershme. Ai e torturon veten pa mëshirë me skeptrin metalik të vullnetit, të skuqur në zjarr, në ményrë që të arrijë të vërtetën sublime. Prandaj edhe vëtmia e tij është gjithashtu e shkaktuar nga vuajtjet. Por si një fanatic i vërtetë ai sakrifikon gjithçka që dashuron, bile dhe Rikard Vagnerin, miqësinë me të cilin ai e quan si një ngjarje të shenjtë të jetës së vet. Ai e dënon veten me varfëri me mbyllje në vetvete, me përbuzje nga të tjerët, me një jetë prej sakati, pa asnjë shenjë

lumturie, vetëm që ti ngeli besnik të vërtetës, që të realizojë misionin e ndershmërisë. Si edhe çdo natyrë tjetër demoniake, ndjenja që ai ushqen për të vërtetën, shndërrohet gradualisht në monomani dhe ajo përshkon me flakën e saj çdo gjë të vlefshme të jetës së tij. Si çdo natyrë demoniake ai në fund të fundit nuk sheh asgjë përveç pasionit të tij. Prandaj them se më në fund ka ardhur koha që një herë e përgjithmonë ti lemë mënjanë ato pyetjet shkollareske të tipit: Çfarë dëshironte Niçja? Çfarë mendonte Niçja, cilit sistem e cilit botëkuptim i përkiste? Niçja nuk donte asgjë. Ai vetëm kënaq pasionin e tij të papërbajtur për të vërtetën. Ai nuk do ti dëgjojë pyetjet “për çfarë”. Niçja nuk mendon as që të korrigjojë apo të mësojë njerëzimin e as që të qetësojë atë dhe veten. Dehja e tij ekstatike me anë të të menduarit është qëllim në vetvete një vetëdehje krejtësisht origjinale, individuale dhe një të kënaqur si në çdo pasion demoniak. Ky është një tensionim i jashtë-zakonshëm i forcave që asnjëherë nuk ishte e drejtuar për të krijuar një “shkollë filozofike” (ai kishte kohë që e kishte kapërcyer “kalamanllékun” fisnik të fillestarëve të quajtur “dogmatizim”) e as ndonjë fe të re. (“Te unë s’ka asgjë që të të kujtojë themeluesin e ndonjë feje. Feja është punë për turmat injorante”). Niçja merret me filozofi sikur merret me një art e prandaj si një artist i vërtetë ai nuk kërkon rezultatin jo përfundimin e ftohtë, por vetëm stilin, “stilin e madh në moral” dhe tamam si artist ai jeton dhe kënaqet me çdo gjë sapo

zbulohet. Ndoshta e besoj se kështu është, më kot e quajmë Niçen filozof, mikun e Sofisë, mençurisë sepse njeriu i kapur nga pasioni nuk mund të jetë i mençur dhe nuk ka asgjë më të huaj për Niçen se objktivi i zakonshëm i filozofëve që do të thotë të arrijnë baraspeshën e ndjenjave, qetësimin dhe zgjidhjen e një farë tranquillitas* pra të kënaqurit e urtësisë "së hirtë" pikëpamjes së palëvizshme dhe bindjeve të krijuara një herë e përgjithmonë.

Ai "i peshon e i mat bindjet, heq dorë nga ajo që ka arritur dhe më shumë mund ta quajmë filalet, ihtar pasionant i Aletejit, të vërtetës të perëndeshës së virgjër që i joshte djallëzisht e mizorisht pasuesit dhe priftërinjtë e saj tamam si Artemida që i dënonte ata që ndizeshin nga dashuria për të, që ta ndiqnin pas përjetësish vetëm që duke u lënë në duar fustanin e grisur, të ngelte gjithmonë e paarritshme. E vërteta si e kuption atë Niçja nuk është një formë e "pastër" që ka ngirirë një herë e përgjithmonë por një vullnet i zjarrtë për arritjen e saj dhe për të qenë brenda saj. Ajo nuk është ekuacion i zgjidhur por një lartësim i pandërrerprerë demoniak dhe tensionim i ndjenjës jetësore, realizimi i paracaktimit jetësor në të gjithë gjerësinë e plotësinë e tij. Niçja nuk sulet drejt lumturisë por vetëm drejt të vërtetës. Ai nuk kërkon qetësi (si nëntë të dhjetat e filozofëve), por si skllav e ihtar i demonit, kërkon shkallën më të lartë të eksitimit dhe lëvizjes. Por çdo luftë që bëhet për të paarritshmen lartësohet deri në heroizëm ndërsa çdo

*Qetësie (latinisht)

heroizëm të çon detyrimisht te fundi i tij i shenjtë, te vdekja.

Një prirje e tillë fanatike drejt të vërtetes, një kërkesë e tillë e rreptë dhe e paapelueshme që vendoste Niçja duhej detyrimisht të shkaktonte një konflikt me botën një konflikt vrasës, e bile vetë-vrasës. Natyra e formuar nga mijëra elementë të llojeve të ndryshme e hedh poshtë domosdoshmërisht çdo lloj radikalizmi të njëanshëm. Në llogari të fundit e gjithë jeta bazohet në paqësimin në kompromisin (edhe Gëte i cili me aq urtësi përsëriste me qenien e vet, thelbin e natyrës, e kuptoi shpejt dhe e vuri në jetë këtë ligj). Për të ruajtur baraspeshën ajo si edhe njerëzit kanë nevojë për bashkëveprues në kompromiset, në marrëveshjet e në pajtimin e kontradiktave. Dhe ai që duke jetuar në këtë botë bën një kërkesë kundër natyrës absolutisht antropomorfe për të hequr dorë nga ana sipërfaqësore nga durimi e pajtimi, ai që do që me përdhunë të shkëputet nga rrjeta e thurur në mijëra e mijëra vjet e detyrimeve dhe përkush-timeve, ai padashur bie ne dyluftim me shoqërinë dhe natyrën. Dhe sa më i papajtueshëm të jetë individi me këtë kërkesë për pastërti, aq më me vendosmëri i kundërvihet atij realiteti. Tamam ai Gjolderlingu që dëshiron të kthejë në poezi të pastër këtë jetë prozaike apo si Niçja të "arrijë qartësinë e mendimit" në këtë ngatërrresë të pafund të marrëdhënieve tokësore. Kjo është sidoqoftë kërkesë jo e logjikshme megjithëse mjaft heroike dhe do të thotë rebelim kundër kushteve të jetës

së përditshme dhe e dënon luftëtarin e guximshëm me vetmi të plotë me luftë fisnike por të pashpresë. Ajo që Niçia e quan "shpirt tragjik" nuk është gjë tjetër veç vendosmëri për të arritur kufijtë ekstremë të ndjenjës, ajo i kalon kufijtë e shpirtit në fushën e fatit dhe lind tragjedinë. Secili që kërkon ti imponojë jetës një ligj unik e në këtë kaos ndjenjash të vendosi një ndjenjë të vetme, ndjenjën e tij, është i dënuar me vetmi e me vdekje, është një ëndërrimtar i çmendur po qe se vepron pa vetëdije dhe hero po qe se duke e njobur rrezikun ai vepron prapë se prapë. Niçja pavarësisht nga i gjithë pasioni i prirjes së tij bën pjesë në ata që dinë se ç'po bëjnë. Ai e di për vdekjen që i kërcënöhët që nga çasti i parë, që kur boton librin e parë e di se mendimi i tij vërtitet rrotull qendrës tragjike e vrastare e se ai jeton tashmë një jetë të dënuar të shuhet por si hero i vërtetë i tragjedisë së shpirtit ai e do jetën vetëm për hir të këtij rreziku i cili i sjell atij vdekjen.

"Ndërtojini banesat në rreze të Vezuvit" u bën ai thirrje filozofëve që tu nguliti atyre kuptimin më të lartë të jetës sepse "masa e rrezikut që jeton njeriu" është masa e vetme e madhështisë së tij. Vetëm ai që ve në lojë çdo gjë që ka në luftën e madhe për përjetësi, vetëm ai mund të fitojë përjetësinë. Vetëm ai që është i gatshëm të sakrifikojë jetën mundet që në format e ngushta tokësore të na tregojë vlerën e përjetësisë. "Fiat veritas, pereat vita*", le të realizohet e vërteta qoftë edhe me çmimin e jetës. Pasioni qëndron mbi ekzistencën njerëzore, kup-

*Le të triumfojë e vërteta, le të vdesijeta (latinisht)

timi i jetës është më i lartë së vetë jeta. Me fuqinë kolosale të ekzistencës e zgjeron ai këtë mendim shumë më tepër se kufijtë e fatit të tij personal. "Të gjithë ne themi se jemi të gatshëm të pranojmë vdekjen e njerëzimit se sa vdekjen e njohjes". Sa më të errëta të bëhen retë e fatit të tij, sa më afër e ndjen ai rrufenë vrastare në horizontin e pafund të shpirtit që ngrihet lart, aq më me guxim e me gjëzim turret ai drejt fatit të tij përballë konfliktit të fundit.

"Unë e njoh fatin tim, thotë ai një çast para vdekjes. Ndonjëherë me emrin diku do lidhet kujtimi për diçka të përbindshme, për një krizë si e cila s'ka patur më parë në tokë, për kolisionin më të thellë të ndërgjegjes, për vendimin e marrë kundër çdo gjëje që deri në atë kohë besonin, që e kërkonin, çfarë quanin të shenjtë".

Por Niçes i pëlqen humnera e fundit dhe e gjithë qenia e tij e pret me një drithërimë gjëzimi këtë vendosmëri të gjueshme. "Deri në çfarë shkalle mundet njeriu të durojë të vërtetën?" Kjo është pyetja e gjithë jetës së mendimtarit të patrembur por që të arrish të mësosh deri në fund këtë masë të aftësisë së njohjes, ai duhet që duke kaluar kufirin e sigurisë, të arrijë lartësinë ku ajo nuk mund të durohet më ku njohja e fundit është vdekjeprurëse, ku drita është shumë afër dhe të verbon. Dhe këto shkallë të fundit të ngjitjes janë episodet më të fuqishme e më të paharruara në tragjedinë e fatit të tij. Shpirti i tij nuk kishte arritur kurrë një qartësi të tillë dhe një pasion të tillë, asnjëherë të folurit e tij nuk kishte qenë kaq muzikale dhe si një himn i

STEFANCVAJG

gëzueshëm si në atë çast kur ai duke e kuptuar
dhe ngazëlyer nga lartësia e jetës së tij ra në
humnerën e asgjësimit.

NDRYSHIMET NE VETVETE

*Gjarpri që nuk është në gjendje të ndërrojë lëkurën
ngordh.*

*Po kështu edhe shpirti të cilin nuk e lejojnë që të
ndërrojë bindjet,
pushon së qeni shpirt.*

Njerëzit e rendit, megjithëse vuajnë nga daltonizmi lidhur me çdo lloj larmie, prapë se prapë me një instinkt të pagabuar e dallojnë atë që është e keqe dhe armiqësore për ta. Te Niçja ata nuhatën armikun shumë kohë përpara se te ai të zbulohet amoralisti dhe zjarrvënësi i gjerdheve që rrethonin oborret e tyre morale. Ndjenja e rrezikut u tha atyre atë që as si vetë nuk e mendonte për veten. Ai i bezdiste ata (sepse askush nuk e zotëronte në mënyrë kaq të përsosur the gentle art of making enemies*) se sa ky njeri misterioz që nuk i ngjante asnjë kategorie si përzierje e filozofit me fialolloqun revolucionarin, artistin, letrarin dhe muzikantin dhe që hapat e para njerëzit e specialitetave të ndryshme e urrejnë atë si shkelës të kufijve. Sapo

*Artin fisnik për ti bërë vetes armiq (anglisht)

ai arriti të botojë artikullin e parë filologjik kur Nillamoviçi ky filolog shembullor (dhe i tillë ai ngeli edhe gjysmë shekulli mbasi kundërshtari i tij kaloi në përjetësi) e mbërthen këtë koleg në shtyllën e turpit sepse ky i fundit nuk donte të ruante kufijtë e shkencave. Po kështu vagnerianët, dhe jo pa shkak nuk i besojnë këtij pamegjenisti pasionant, fillozofët neofiti të njohjes. Akoma i paformuar në fushën e filologjisë ai i bëri kundër vetes specialistët e kësaj fushe. Dhe vetëm gjeniun, njohësi i ndryshimeve e shndërrimeve Rikard Vagneri e do si gjeni që është gjeniun dhe armikun e ardhshëm. Por të tjerët, në hapin e tij të gjerë të guximshëm nuhatën menjëherë rrezikun që u kanosej, në mosbesnikërinë e tij ndaj bindjeve, në lirinë e pakufishme me të cilën ky njeri më i liri nga të lirët, sillet me çdo gjë në botë përfshi këtu edhe veten e tij. E bile tani kur autoriteti i tij të tremb e të shtyp, specialistët akoma vazhdojnë të përpiken ta mbyllin “princip Fogelfarj” në kafazin e sistemit të një shkence të caktuar, feje si puna e ungjillit. Ata do të kishin dashur ta kishin atë po ashtu të palëvizshëm si ata vetë, të lidhur me bindje të caktuara, të murosur në një botëkuptim të caktuar. Ata do të dëshironin ti impononin atij diçka përfundimtare, të padiskutueshme, atë gjë të cilës ai i trembet më shumë dhe shtegtarin (tani kur ai ka mposhtur botën e pafund të shpirtit), ta mbërthejnë në një tempull, në një shtëpi të cilën ai nuk e ka pasur kurrë e nuk e ka dëshiruar kurrë.

Por Niçen është e pamundur ta mbërthesh në

një shkencë e ta lidhesh fort mbas një sistemi dhe në këto faqe unë më pak se çdo gjë tjetër përpinqem që nga tragjedia tronditëse e shpirtit të shtrydh “teorinë e ftohtë të njohjes”.

Ky relativist pasionant i të gjithë vlerave nuk e ka ndjerë veten kurrë të lidhur për një kohë të gjatë me apo të detyruar nga kjo apo ajo fjalë që mund ti ketë shpëtuar nga goja apo me këtë apo atë bindje të ndërgjegjes së vet, me këtë apo atë pasion të shpirtit të vet. “Filozofi i interpreton e i shpjegon bindjet” dhe u përgjigjet me një ndjenjë superioriteti mendimtarëve që kanë zënë myk, të cilët mburren me besnikërinë ndaj bindjeve duke e quajtur këtë si fortësi karakteri. Çdo bindje të vetën ai e ndjente si një kalim e bile “unin” e vet, lëkurën e vet, paraqitjen e tij shpirtërore i quante si një madhësi të përbashkët “si një ndërtim shoqëror të shumë shpirtrave”. Tekstualisht ai shqipton këto fjalë jashtëzakonisht të guximshme: “Për filozofin është e dëmshme që të jetë i lidhur vetëm me një personalitet. Po qe se ai e ka gjetur vetveten ai duhet të presë që kohë mbas kohe ta humbasë veten e pastaj ta gjejë prapë”.

Qenia e thelbi i tij janë një shndërrim i pandërrerë, një vetënjohje me anë të humbjes së vetvetes, një bërje e përhershme e jo një ekzistencë e qetë dhe e palëvizshme. E prandaj “Bëhu ai qe je” është porosia e vetme jetësore që mund të gjesh në veprat e tij. Edhe Gëtja gjithashtu ka thënë me ironi se atë e kërkojnë vazhdimisht në një kohë kur ai ka kohë që ndodhet pranë. Figura e dashur e Niçes,

ajo e gjarprit që ndërron lëkurën është përmendur njëqind vjet më parë nga Gëtja. Por prapë se prapë sa kontrast bëjnë zhvillimi i kujdeshëm i Gëtes me shndërrimet vullkanike të Niçes.

Gëtja e zgjeron jetën e tij me rrathë horizontalë rrotull një qendre të lëvizshme dhe ashtu si pema që çdo vit shton nga një rreth në boshtin e padukshëm e duke shqyer lëkurën e jashtme bëhet më e fortë më e gjerë e më e lartë. Zhvillimi i tij krijohet nga durimi e këmbëngulja e forcës jetësore e në të njëjtën kohë kufizohet nga ndjenja e ruajtjes së vetvetes. Ndërsa zhvillimi i Niçes realizohet me dhunë, me vrull e shtytje të vullnetit. Gëtja pasurohet pa sakrifikuar asnje copëz të "unit" të tij, përkundrazi Niçja në shndërrimet e tij duhet që çdo herë të asgjësojë "unin" e tij dhe ta ndërtojë prapë atë nga e para. Të gjitha gjetjet e zbulimet e tij lindin nga vetëvrasja e pamëshirshme dhe humbja e besimit, nga vetë dekompozimi kimik. Për tu ngjitur një shkallë më lartë ai duhet që çdo herë te flaki një pjesë të "unit" të tij (në një kohë kur Gëtja nuk sakrifikon asgjë dhe vetëm se ia nënshtron veten bashkimit kimik dhe distilimit). Vetëm dhimbja, vetëm shkëputja e një cope e çon atë një gjendje më të lartë e më të lirë. "Është e vështirë të këputësh çdo zinxhir, por në vend të çdo zinxhiri mua më del e më rritet një krah". Si edhe çdo natyrë tjeter demoniake ai njeh vetëm mënyrën e dhunshme të shndërrimit, vetëdjegien. Ai si Fenixi duhet të zhyste trupin në flakën asgjësuese në mënyrë që të ngrihej nga hiri me

ngyra e këngë të reja, në një fluturim të ri. Ja kështu njeriu i llojit të tij duhej që të gjithë besimin e tij ta flakte në zjarrin e kundërshtive në mënyrë që prapë dhe prapë të rilindte shpirti i tij, i rinuar dhe i lirë nga bindjet e mëparshme. Asgjë nga të parat nuk ngelej e pandryshuar dhe e pamohuar në kozmosin e tij të rinuar e të gatshëm për tu rinovuar prapë. Prandaj edhe fazat e zhvillimit të tij nuk ndërrohen me njëra tjetrën në harmoni, por ja zënë vendin njëra tjetrës me armiqësi e inat. Ai gjithmonë ndodhet në rrugë për në Damask. Dhe jo një herë i ka takuar ti ndryshojë besimin dhe ndjenjën por kjo ka ndodhur aq herë sa e kemi të vështirë ta llogarisim sepse çdo element i ri shpirtëror shpon tejpërtej jo vetëm shpirtin e tij por edhe trupin e organet e brendshme. Njohuritë intelektuale e morale të njohjes shndërrohen kimikisht në qarkullim të ri gjaku në gjendje shpirtërore të re, me mendime të reja. Tamam si një bixhozxhi i çmendur ia jep Niçja (ashtu si kërkonte Gjoderlini) "të gjithë shpirtin forcës shkatërruese të realitetit", dhe përshtypjet jetësore dhe përvoja marrin tek ai formën e stuhive vullkanike. Kur duke qenë student i ri në Lajprig ai lexonte Shopenahuerin ai dy javë rresht nuk qe në gjendje të flinte dhe të gjithë qenien e tij e pushtoi cikloni, u shkatërrua besimi që i shërbente atij si bazament dhe kur shpirti i verbuar e mori avash avash veten nga tronditja ai gjen një botëkuptim tjetër të ri e të panjojur më parë. Tamam kështu edhe takimi me Vagnerin

shndërrohet në një përjetim pasionant dashurie që e zgjeroi pafundësisht diapazonin e ndjenjave të tij. Pasi u kthyesh nga Tribshana në Bazel, ai sheh se jeta e tij ka marrë një kuptim të ri. Te ai kishte vdekur filologu dhe perspektiva e të shkuarës i kishte kaluar të ardhmes. I gjithë shpirti i tij ishte pushtuar nga kjo flakë e dashurisë shpirtërore e prandaj largimi nga Vagneri i shkakton atij një plagë të madhe pothuajse vdekjeprurëse e cila mai set vazhdimesh dhe rrjedh qelb e nuk mbyllët kurrë. Dhe çdo tronditje shpirtërore është për të një tërmët që e bën copë copë të gjithë ndërtesën e bindjeve të tij dhe çdo herë Niçes i duhet që ta ndërtojë atë rishtas. Asgjë nuk arrihet te ai me qetësi paqësisht e pa u vënë re në mënyrë të natyrshme dhe organike "uni" i tij i brendshëm nuk mbrohet asnjëherë në ndonjë punë të fshehtë që të çon gradualisht në pasurim të shpirtit. Çdo gjë e bile edhe mendimet e veta shpërthejnë te ai si "goditje rrufeje". Çdo herë ai duhet të shkatërrojë botën e tij të brendshme në mënyrë që në të, të lindi një kozmos i ri. Kjo forcë prej rrufeje e ideve të Niçes është e pasembullt. "Unë do të doja, shkruan ai, që të isha i lirë nga ekspansioni i ndjenjës që shkakton këto pasoja. Mua më vjen shpesh në mend se do vdes papritur nga ndonjë gjë e tillë". Dhe vërtet me çdo rinovim të ri shpirtëror diçka te ai vdes. Çdo herë diçka shqyhet në veshjet e tij të brendshme tamam sikur në të futet një thikë që shkatërron të gjitha lidhjet e mëparshme. Çdo herë shkrihet në zjarrin e zbulimit

të ri e gjithë mbështjellja shpirtërore. do shndërrim shoqërohet te Niçja me ethet e vdekjes e të lindjes. Ka të ngjarë që nuk ka ekzistuar njeri që të jetë zhvilluar në këto lloj mendimesh duke zhveshur çdo herë nga vetja lëkurën e gjakosur. Prandaj të gjitha librat e tij nuk janë gjë tjeter veçse relacione klinike për këto operacione, një metodikë e viviseksioneve të tilla, një lloj lindjeje e veçantë që mund ta quash si për lindjet e shpirtrave të lirë. "Librat e mia flasin vetëm për ato që kam kapërcyer" Kjo është historia e shndërrimeve të tij, historia e shtatzënive të tij dhe bindjeve, të vdekjeve dhe ringjalljeve, historia e luftërave të pamëshirshme që ai ka bërë me vetveten, ekzekutimeve dhe ekspeditave ndëshkimore dhe në tërësi biografia e të gjithë njerëzve që është dhe u shndërrua Niçja gjate 20 vjetëve të jetës së tij shpirtërore. Origjinaliteti që nuk mund të krahasohet me asgjë i shndërrimeve të pandërprera të Niçes qëndron në faktin se vija e jetës së tij zhvillohet si të thuash në drejtim të kundërt. Po të flasim prapë për Gëten si shembulli më tipik, si prototip i natyrës organike që zhvillohet në një harmoni të fshehtë me rregullin botëror, atëherë do dallojmë lehtë se format e zhvillimit të tij pasqyrojnë në mënyrë simbolike moshat e jetës njerëzore.

Ne e shohim atë ne fillim si një djalosh të zjarrtë e të frymëzuar, pastaj burrë të arsyeshëm e veprimtar e pastaj një plak të mençur e të kristaltë. Ritmi i mendimit të tij përcaktohet organikisht nga

kompetenca e gjakut të tij. Kaosi i tij fillestar (që është i menjëherëshëm në rini) shndërrohet në rregull (që është karakteristike për pleqtë), nga revolucionar ai bëhet konservator, nga një lirish në shkencëtar dhe harxhimi i çdo gjëje pa hesap i energjive ia le vendin vetëruajtjes. Ndërsa Niçja ecën në drejtim të kundërt. Në qoftë se Gëtja përpinqet të arrijë qëndrueshmërinë e brendshme, soliditetin e qenies së tij, Niçja gjithmonë e më shumë pasion ëndërron vetëshpërbërjen. Si çdo lloj natyre demoniake ai me kalimin e viteve bëhet gjithmonë e më i nxituar, i paduruar, i vrullshëm e kaotik. Bile edhe ngjarjet më të larta e më kryesore të jetës së tij zbulojnë drejtimin e zhvillimit të kundërt me atë të zakonshmin. Jeta e Niçes fillon nga pleqëria. Në moshën 24 vjeçare kur moshatarët e tij merren akoma me zbavitje studentore, pinë birrë në ato orgjitetë e tyre dhe marrin pjesë në karnavalet, Niçja është tashmë profesor ordinator, përfaqësues i denjë i shkencës filologjike në universitetin e dëgjuar te Bazilit. Në atë kohë miqtë e tij janë burra 50 apo 60 vjeçarë si Jakob Burlegardi dñe Ricli dhe miku i tij më i afërt është përfaqësuesi më i shquar i artit të epokës së tij. E kemi fjalën për Rikard Vagnerin. Reptësia e padiskutueshme dhe e hekurt dhe objektiviteti dallojnë te ai vetëm shkencëtarin dhe aspak artistin dhe në punimet e tij shkencore tingëllon jo zëri i një fillestari por i një studiuesi me përvojë. Ai e ndrydh me forcë fuqinë poetike dhe pasionin për muzikën. Tamam si ndonjë këshilltar i vjetër shkencor rri ai i

kërrusur mbi dorëshkrimet në greqisht, përpilon udhërrëfyes e manuale dhe shfleton fletët e pluhurosura të dokumentave të vjetra. Vështrimi i Niçes fillestare është i kthyer prapa në histori, në botën e vdekur të së shkuarës. Dëshira dhe gjëzimi i tij për jetën është murosur nga një mani pleqërie, kënaqësia e tij është në dinjitetin si profesor, vështrimi i tij është i drejtuar drejt librave dhe problemeve shkencore. Në moshën 27 vjeçare me librin "Lindja e një tragjedie" ai shpon galerinë e parë, hë për hë të fshehtë drejt kohëve moderne. Por autori nuk e heq akoma maskën e rreptë të filologut dhe vetëm flakët e para nëntokësore të lenë të kuptosh për të ardhmen. Ato janë flakët e para të dashurisë së zjarrtë për realitetin modern, të pasionit për artin. Afërsisht në moshën tridhjetë vjeçare, kur zakonisht njeriu sapo fillon karrierën e tij, në moshën kur Gëtja merr titullin e këshilltarit shtetëror ndërsa Kanti dhe Shiloni katedrën universitare, Niçja e refuzoi katedrën dhe me një pshërëtimë lehtësimi e braktisi katedrën e filologjisë. Ky është hapi i parë kur Niçja ia preu rrugën e karrierës vetes dhe ky është takimi i tij i parë me botën e tij, aventura e parë e brendshme dhe në këtë refuzim ne shohim lindjen e artistit. Niçja i vërtetë fillon vetëm që nga momenti i hyrjes së tij në botën moderne, një Niçje tragjik i jashtëzakonshëm me vështrim të drejtuar në të ardhmen me shenjat e një njeriu të ri të së ardhmes. Ai hyri në rrugën e ndryshimeve të pandërprera e të rrufeshme, të kthesave të brendshme, të

kalimeve të shpejta nga filologja tek muzika, nga brutaliteti në ekstazë, nga puna me durim dhe e përqendruar te valët. Në moshën tridhjetë e gjashtë vjeçare Niçja "princi i Fogelfraj" amoralist, skeptik, poet dhe muzikant përjeton "një rini më të mirë" se në kohën e rinisë së tij të vërtetë, të lirë nga pushteti i të kaluarës, të lirë nga litarët e shkencës, të lirë bile edhe nga realiteti modern, satelit i njeriut të së ardhmes. Kështu vitet e zhvillimit në vend që ti japid jetës së artistit qëndrueshmëri, soliditet dhe një drejtim të sigurt në jetë siç ndodh zakonisht me njerëzit, ai për çudi i prish të gjitha lidhjet jetësore. Tempi i këtij rinimi është i çuditshëm dhe i pashembullt. Në moshën dyzetë vjeçare gjuha e Niçes, mendimet e tij, e gjithë qenia e tij mban më shumë rruaza të kuqe gjaku më shumë ngjyra të fshehta, guxim, pasione dhe muzikë se sa kur ishte shtatëmbëdhjetë vjeç dhe renegati i Sils Marisë ecën në veprat e tij me një te ecur më të lehtë, si në fluturake, me një të ecur që të kujton vallëzimin në krahasim me një profesor njëzetë e katër vjeçar të plakur para kohe. Ndjenja e jetës tek Niçja nuk qetësohet me kalimin e kohës por bëhet gjithmonë e më intensive. Ndryshimet e tij bëhen gjithmonë e më të shpejta, më të lira, më të fryshtuara, të larmishme, të tensionuara gjithmonë e më keqdashëse e cinike. Shpirti i tij i shpejtë nuk gjen gjékundi "pikë mbështetjeje". Sapo ai vonohet diku kur "atij i çahet e i bie lëkura". Në fund të fundit, vetëpërjetimet nuk arrijnë ta ndjekin dot pas jetën e tij dhe shndërrimet

gradualisht marrin një temp kinematografik, pamjet dridhen e ndërrohen shumë shpejt sa që nuk arrin të dallosh dot gjë. Ata që mendojnë se e njohin atë, miqtë e moshës së tij më të re e që janë zhytur në shkencat e bindjet dhe sistemet e tyre, në çdo takim të ri me të e ndjejnë gjithmonë e më qartë humnerën që e ndan atë prej tyre. Ata me frikë venë re në fytyrën e tij tipare të reja rinore që nuk ngjajnë aspak me të parat. Edhe ai vetë në ndryshimet e tij të përhershme është i gatshëm të shohë një fantazmë në pamjen e tij të parë kur atë e "ngatërrojnë" me profesorin e universitetit të Bazelit Fridrih Niçen. Me këtë shkencëtar plak siç ka qenë (ai me zor e kujton këtë gjë) ai njëzetë vjet më parë, pra me kaq vendosmëri ai e ka ndryshuar të kaluarën e tij, pa keqardhje e ka flakur çdo gjë që i ka ngelur nga mendimet dhe sentimentet e kaluara. Këtu e ka originën vëtmia e tij e tmerrshme në vitet e fundit.

Të gjitha lidhjet me të shkuarën janë shkëputur dhe për të lidhur e forcuar marrëdhënie të reja, tempi i viteve të tij të fundit është tepër i shpejtë.

Tamam si një plumb fluturon ai pranë njerëzve e pranë ngjarjeve. Dhe sa më shumë që ai i afrohet vetvetes, edhe po qe se ky është një afrim që te duket si i tillë, aq më e zjarrtë është dëshira e tij dhe etja e tij për të humbur veten prapë. Dhe këto vetë largime bëhen gjithmonë e më të vendosura, gjithmonë e më të shpejta, janë kërcimet nga aprovimi tek mohimi, shkëputje e kontakteve elektrike të kontakteve të brendshme.

Ai e djeg veten në ndërrimin e pandërprerë të vvetvetes dhe rruga e tij është rruga e zjarrtë që përpin çdo gjë. Por ndërkohë që këto shndërrime përshtpjohen, ato bëhen gjithmonë e më të dhunshme, gjithmonë e më të mundimshme. "Ribërjet e para të Niçes ishin vetëm refuzime nga besimet e fëminisë e adoleshencës, të autoritetet e të mësuara në shkollë. Ato mund të braktiseshin kollaj si një lëkurë gjarpri të tharë. Por sa më e thellë që bëhet psikologja e tij, aq shtresa më të thella të lëndës së tij të brendshme ai duhet të hapi. Sa më shumë që bindjet e tij janë të përshkuara nga nervat e të ngopura me gjak, sa më shumë ka në to plazmë nga e tija, aq më shumë vendosmëri e gatishmëri për të vuajtur kërkohet prej tij për humbje të gjakut me dhunë.

Ai bëhet "xhelat i vvetvetes", Shejlok që fut thikën në mishin e gjallë. Në fund të fundit vetë çarjet arrijnë thellësitë e fundit të ndjenjave. Operacionet fillojnë e bëhen të rrezikshme. Prerja e kompleksit të Vagnerit, një nga më të dhimbshmet, një hapje "kirurgjikale" që mund ta quash vetëvrasje që preku zonën e zemrës e në të njëjtën kohë me egërsinë e saj mund të quhet edhe sadizëm. Në një përqafim dashuror në çastin e afrimit më të madh intim instinkti i tij i të vërtetës vret heroin e figurën më të afërt e më të dashur. Por sa më shumë vuajtje aq më mirë. Sa më shumë gjak, sa më shumë dhimbje, sa më shumë egërsi iu desh Niçes të përdorte për këtë "kapërcim", aq më shumë kënaqet ambicia e tij nga dhimbjet që ndjen.

Inkuizitor i pamëshirshëm ai e pyet pa pikë mëshirë ndërgjegjen e vet për çdo bindje të vetën dhe përjeton një kënaqësi të egër të tipit spanjoll në pamjen e çdo autodofeje që përpin bindjet që ai i ka quajtur heretike.

Gradualisht tërheqja nga vetasgjësimi bëhet për Niçen pasion. "Unë e njoh gjëzimin e asgjësimit në atë shkallë që barazohet me fuqinë time për të asgjësuar". Nga kthimi i vazhdueshëm lind pasioni për të kundërshtuar vetveten e të jesh antagonisti i vetes tënde. Thënie të veçanta në librat e tij duket sikur janë vendosur me qëllim në mënyrë të tillë që njëra thënie të hedhë poshtë tjetrën. Një prozelit i apasionuar i bindjeve të veta, secilës "jo" ai i kundërvë një "po" dhe çdo "po-je" një "jo" të fuqishme. Ai e zgjat pambarimisht "unin" e tij në mënyrë që të arrijë polet e pafundësisë dhe tensionin elektrik midis dy poleve ta ndjejë si jetën e vërtetë. Tendenca për tu larguar vazhdimesh nga vetja dhe vazhdimesh ta arrijë veten "shpirti që ikën nga vetja dhe që e arrin veten në rrugët më të largëta", në fund të fundit zhvillon te ai një nxitje të jashtëzakonshme e cila bëhet për të fatale. Sapo forma e qenies së tij arrin kufijtë e fundit, tensioni i shpirtit shkarkohet. Del bërthama e zjarrtë e fuqia e lashtë e demonizmit, dhe stuhia që nuk luftohet dot, me një vrull vullkanik asgjëson një sërë figurash madhështore të krijuara nga shpirti krijues nga mishi dhe gjaku i tij dhe e zhyt atë në humnerën e pafundësisë.

ZBULIMI I JUGUT

*Neve na duhet jugu. Neve na duhen me çdo kusht,
neve na nevojiten tinguj të ndritshëm, nxitës, të
shenjtë, të padurueshëm dhe të ëmbël.*

“Ne jemi notarët ajrorë të shpirtit”, thotë me krenari Niçja që të shprehi lirinë e pakufishme të mendimit që i hap rrugë vetes në stuhinë e paanë dhe pa asnje lloj rruge të njohur. Dhe vërtetë historia e shtegtimeve të tij shpirtërore, fluturimeve dhe kthesave, kjo lëvizje drejt pafundësisë zhvillohet në një hapësirë të lartë në një hapësirë të pakufizuar shpirtërore. Tamam si një ballonë ajrore e lidhur që gradualisht hedh poshtë ngarkesat që ka në bord bëhet Niçja gjithmonë e më i lirë. Duke prerë litar mbas litari, duke prerë lidhjet njëra mbas tjetrës ai zbulon një horizont gjithmonë e më të gjerë një fushëpamje gjithëpërfshirëse dhe një perspektivë individuale. Shumë herë e ndryshon drejtimin anija ajrore e jetës së tij para se të ndodhet në ciklonin vrasës. Këto ndryshime janë të panumërtë e pothuajse të padallueshme. Vetëm një çast i vendimeve fatale në jetën e Niçes dallohet qartë e pastër. Ky është si të thuash një çast dramatik kur është prerë litari i fundit dhe anija

ajrore e shkëputur nga mjedisi i fortë e i qëndrueshëm turret i lirë në drejtim të panjohur. Kjo minutë në jetën e Niçes është dita kur ai braktis atdheun, pozitën e profesorit, profesionin me qëllim që të mos kthehet në Gjermani vetëm kalimthi duke i hedhur asaj një shikim përbuzës nga sfera e tij ajrore e re dhe e lirë. Të gjitha ato që ai ka përjetuar deri tani janë të parealizueshme për Niçen e vërtetë, heroin e historisë botërore. Shndërrimet e para janë vetëm përgatitje të vetes. Edhe pa këtë hap vendimtar drejt lirisë ai me gjithë gjenialitetin e tij do kishte ngelur njeri i botës së lidhur, profesor, specialist, Ervin Rode ose Diltem, një prej atyre të cilët ne i çmojmë në sferën e tyre por nuk i konsiderojmë shtylla të botëkuptimit tonë shpirtëror. Vetëm një vrull i demonizmit, pasionet e çliruara për të menduar, ndjenja arkaike e lirisë, e bën jetën e Niçes profetike dhe e shndërron fatin e tij në mit. Dhe meqë unë përpinqem që ta parafytyroj këtu jetën e tij jo si histori por si dramë, si vepër artistike dhe tragjedi të shpirtit, atëherë heroizmi i tij jetësor fillon për mua që nga momenti kur te ai zgjohet artisti që kujtohet përlirinë e tij. Niçja që u zhvillua në suazën e filologjisë përbën një problem filologjik. Vetëm Niçja i pajisur me krahë, "fluturuesi i shpirtit" shërben si objekt i imagjinatës artistike. Në udhëtimin e parë brenda vvetes Niçe i drejton velat e Argos së vet në jug dhe kjo zgjedhje ngelet ndryshim i të gjithave ndryshimeve të tij. Edhe në jetën e Gëtes udhëtimi në Itali gjithashtu përbën një censurë të dalluar

qartë. Edhe ai shkon në Itali tek "uni" i tij i vërtetë nga lidhje me lirinë ngajeta monotone drejt emocioneve e përjetimeve.

Edhe mbi të apo ai kapërcen alpet shkëlqen me një forcë vullkanike dhe një shkëlqim verbues të diellit Italian rrezja e shndërrimit. "Mua më duket se po kthehem nga udhëtimi në Groenlandë" shkruan ai nga Trento. Edhe ai është gjithashtu "viktimi e dimrit" që vuante në Gjermani "nën qiejt zemërakë" që turresh vazhdimisht drejt dritës dhe qartësisë sublime dhe ai apo vuri këmbën në tokën Italiane ndjen në vetvete një shpërthim të një ndjenje të vrullshme, një mahnitje dhe një çirim, një sulm të një lirie të re nga më personalet e vetiaket. Por Göte e përjeton shumë vonë magjinë e jugut, në vitin e dyzetë të jetës. Mbështjellja, korja e tij ndërkohe ishte trashur e forcuar deri në shkallën e një shpirti të formuar e të arsyeshëm. Një pjesë e qenies së tij, mendimet e tij kishin ngelur në Vejmar, në shtëpi, pranë oborrit e rënduar nga posti që mbante dhe shërbimi që kryente. Ai tashmë ishte kristalizuar shumë në vetvete që të shkrihesh deri në fund apo të shndërrrohesh në një stuhi të re. Të ishte kapërcyer e i ndryshuar kjo do binte në kundërshtim me formën organike të jetës së tij. Gëtja kërkon që të jetë gjithmonë Zot i fatit të tij, të merrte nga bota e jashtme tamam aq sa i duhej (në një kohë që Niçë, Gjoderlini, Klejsti, janë shpërdorues dhe i jepen me gjithë shpirt çdo përshtypjeje dhe janë gjithmonë të gatshëm të shkrihen me gjëzim në

përruan e tij, në flakën e tij. Gëtja gjen në Itali atë që kërkon e si zor më shumë. Ai kërkon pleksje të thella (ndërsa Niçja lirinë më të madhe e më të lartë), madhështinë e të shkuarës (ndërsa Niçja madhështinë e të ardhmes dhe heqjen dorë plotësisht nga historia). Ai në thelb studion atë që ndodhet nën tokë. Artin antik shpirtin e Romës së lashtë, të fshehtat e bimëve dhe mineraleve e shkëmbinjve (në një kohë që Niçja duke u dehur e duke u bërë prapë esëll vëzhgon vazhdimisht atë që mbi të është gjithmonë një qill ngjyrë safari, një horizont tejet i qartë, magjinë kudo të dritës që vërshon e që përshkon të gjitha poret e trupit të tij). Ky është shkaku që Gëtja e përjeton Italinë kryesisht nga pikëpamja estetike dhe cerebrale ndërsa Niçja e përjeton në mënyrë jetësore. Në qoftë se Gëtja bie nga Italia para së gjithash një stil artistik, Niçja gjen atje stilin jetësor. Gëtja vetëm u bë më pjellor nga Italia kurse Niçja u rimboll në një tokë të re dhe u rinovua. Është e vërtetë se edhe i mençuri i Vejmarit ndjen nevojën e rinovimit ("sigurisht që për mua është më mirë që të mos kthehet po qe se nuk kthehet dot i rinovuar e i përtërirë") por si çdo lloj forme gjysmë e ngrirë, shpirti i tij është i hapur vetëm për përshtypjet". Për një shndërrim të plotë e tërësor si në shpirtin e Niçes, poeti dyzetvjeçar është shumë i përsosur, dhe kryesorja shumë autoritar. Instinkti i tij shumë karakteristik për të dhe shumë i fuqishëm i vetë formimit (i cili në një moshë më të shtyrë ngrin e bëhet një mburojë e akullt) ndikon që ai të jetë i

pandryshueshëm dhe kufizon mundësinë e shndërrimeve. Ky dialektik i mençur merr ngajeta tamam aq sa sipas mendimit të tij mund të jetë e dobishme për organizmin e tij (në një kohë kur karakteri demoniak, duke gëlltitur çdo gjë turret vetëm drejt asaj që të provojë, pra drejt rrezikut) Gëtja kërkon vetëm që të pasurohet me përshtypje por jo të shkrihet me to deri në fund. Prandaj edhe përshëndetja e fundit e tij për jugun është e matur mirë, tamam sikur është një falënderim i peshuar dhe në fund të fundit vjen një refuzim i butë: "Ndër gjërat e dobishme që unë mësova në këtë udhëtim, thotë fjala e tij e fundit për udhëtimin në Itali, unë mësova gjithashtu në asnjë mënyrë nuk mund të qëndroj më i vettuar e të jetoj larg atdheut". Kjo formulë, e thënë shumë qartë tregon tamam si në pasqyrë përshtypjet e jugut në shpirtin e Niçes. Përfundimi që ai nxjerr për këtë është krejtësisht i kundërt me përfundimin e Gëtes: Që nga ai çast ai dëshiron të jetojë vetëm në vetmi dhe vetëm larg atdheut. Në një kohë kur Gëtja kthehet në atdhe nga Italia si prej një udhëtimi mësimdhënës dhe freskues, kthehet në pikën fillestare, në shtëpi, duke prurë në sëndukët dhe valixhet, në kokë dhe në zemër vlera të reja, Niçja ka hequr dorë përfundimisht vetëm në vetvete "princ Fogelfraj", një i dëbuar i shenjtë, një shtegtar i pashtëpi, që përjetë ka hequr dorë nga çdo "ndjenjë patriotike". Që nga kjo kohë për të nuk ka perspektivë tjetër përvëç perspektivës së fluturimit të zogut pra të pikëpamjes se "një evropiani të ndershëm" një

përfaqësuesi "të një race mbikombëtare e enda-cake" ardhjen e paarritshme të të cilës ai e parandien nga atmosfera e midis të cilës ai do zërë vend e do hedhë rrënëjë në mbretërinë e përtejme që do të vijë. Jo atje ku ka lindur (lindja është gjë e kaluar, është histori) por atje kur zë rrënëjë e kur ai vetë lind fëmijë, ja se kush është për Niçen atdheu: "Atje ku bëhem baba, atje është atdheu im, dhe jo atje ku jam ngjizur". Pikërisht këtu qëndron për Niçen dhurata e paçmueshme e jugut. Që nga ai çast e gjithë bota bëhet për të njësoj si vend i huaj ashtu edhe atdhe. Këtej e tutje ai ka fituar një vështrim të qartë e të mprehtë si të zogjve grabitqarë vështrimi i të cilit duke u drejtuar poshtë kap menjëherë në çdo drejtim dhe i ka të hapura të gjitha horizontet në një kohë kur Gëtja i nisur nga ndjenja e vetëluajtjes e ngushton fushëvështrimin e tij, duke përdorur po shprehjen e tij ("duke i lënë vetes horizonte të mbyllura e të kufizuara").

Mbasi braktisi atdheun Niçja u vendos përgjithmonë në anën tjeter të së kaluarës së tij. Ai u degjermanizua përfundimisht ashtu si edhe u dekristianizua, u demoralizua. Dhe që është aq karakteristike për natyrën e tij që turret në mënyrë të papërbajtur përpara ai nuk bëri asnjëherë ndonjë hap mbrapa, asnjëherë nuk e drejtoi shikimin e trishtuar nga hapësirat që kishte kaluar tashmë. Ky detar që e ka drejtuar velën e tij drejt vendit të së ardhmes është shumë i lumtur me udhëtimin që bën "në Kozmopolis me anjen e tij

të shpejtë” që të ketë kohë e oreks për tu mërzitur për atdheun e tij të njëanshëm e që flet vetëm një gjuhë. Prandaj në sytë e tij janë dënuar me kohë si dhunë çdo përpjekje për ta rigermanizuar atë. Nga liria nuk ka kthim mbrapa për atë që e ka arritur këtë liri. Që nga koha kur ai pa e ndjeu mbi vete qartësinë e qiellit italian, shpirti i tij ndrydhet para çdo “zymtimi” ngado që ai të vijë, nga retë që mbulojnë qiellin, nga kisha, nga auditori, nga kazermat. Mushkëritë e tij, nervat e tij atmosferike nuk durojnë asnje veri, asnje Gjermani, asnje gjë të mykur e të braktisur. Ai nuk është më në gjendje të jetojë me dritare e dyer të mbyllura, në gjysmë errësirë në zyrtësi shpirtërore dhe nën qiellin plot me re. E vërteta tani për të ka kuptimin e qartësisë. Të jesh i drejtë do të thotë të mund të shohësh qartë tej në horizont, të dallosh konturet e qarta në pafundësi. Që nga koha kur ai me të gjithë forcën dehëse të gjakut te tij iu betua dritës, dritës jetëdhënëse, verbuese e të pakrahasueshme të jugut, ai hoqi dorë përgjithmonë “nga djalli specifik gjerman, gjeniu, apo demoni i pa-qartësisë”. Tani kur ai banon në Itali “jashtë shtetit” perceptimi i tij pothuajse gastronomik e ndjen çdo gjë gjermane si shumë të rëndë, si një ushqim të rëndë për sqarimin e ndjenjave e ndjen si diçka “mostretje të stomakut”, si një telash të pafund me problemat dhe si gjerryerje të shpirtit. Që nga ai çast për të çdo gjë gjermane nuk është më e lehtë dhe e lirë sa duhet. Bile edhe ato vepra të cilat ai dikur i donte më tepër se çdo gjë tjeter, edhe ato i

shkaktojnë tani një farë ndjenje të rëndesës shpirtërore në stomak: Te "Mejster zingerat" ai ndjen një rëndesë një gjë të çuditshme e të rëndë, ndjen disa valë gëzimi të dhunshme, te Shopenhaueri ndjen një errësirë varri, te Kanti ndjenjën hipokrite të borgjezit të qytetit, te Gëtja, barrën e posteve zyrtare dhe shërbimeve zyrtare si dhe një kufizim të dhunshëm të fushëpamjes. Që nga ai çast për të çdo gjë gjermane është simbol i gjysmë errësirës, paqartësisë, gjérave të rëndomta sepse në to ka shume hije të së djeshmes, shumë histori është shumë e rëndë pesha e pashkë-putshme e "unit" tënd. Pakufizimi i mundësive e në të njëjtën kohë mungesa e një jete të qartë, pyetja e përhershme dhe rënkimi, mërzia e kërkimit, lëkundja e mundimshme midis "po-së" dhe "jo-së". Por kjo nuk është vetëm bezdia e shpirtit të madh ndaj modernes e bashkëkohores (që vërtetë kishte arritur nivelin më të ulët) e gjendjes shpirtërore të Gjermainisë së re, shumë të re, jo vetëm inat e mllef politik kundër "perandorisë" dhe atyre që sakrifikuani idenë gjermane për hir të idealit të topit, jo vetëm neveri estetike për Gjermaininë e mobilieve prej gëzofi artificial dhe ndaj Berllinit "shtyllës së fitores".

Doktrina e tij e re e lindur në jug kërkon nga secili probleme e jo vetëm nga problemi nacional por nga të gjitha marrëdhëniet jetësore, kërkon pra qartësi të pastër, të lirë, qartësi diellore "dritë, vetëm dritë bile edhe për gjerat e këqija" gëzimin më të madh nëpërmjet qartësisë më të madhe,

“goya scienza” “shkencë të gjuar” dhe jo mësimë të mërzitshme e tragjike të “popullit nxënës” një mësim të durueshëm e metodik gjerman, një shkencë të rreptë “profesoreske” që me apati sillet nëpër kabinetet dhe auditorët.

Jo nga logjika, jo nga intelekti por nga nervat dhe zemra, ndjenja dhe organet e brendshme, lind shkëputja e tij e vendosur nga veriu, nga Gjermania, nga atdheu. Kjo është një britmë që del nga mushkëritë që më në fund ndjen ajrin e pastër, kënaqësinë e njeriut që flaku tej barrën dhe më në fund e njeriut që gjeti “klimën e shpirtit të tij”, lirinë. Këtu e ka burimin ky gjëzim i thellë e i papërmabjatur dhe thirrja qesharake e solemne: “Unë rrëshqita e ja mbatha”. Së bashku me degjermanizimin përfundimtar, jugu i bie atij edhe dekristianizimin përfundimtar. Tani kur ai tamam si hardhuca i gjëzohet diellit që përshkon shpirtin e tij deri në nervin më të fundit, i hedh sytë prapa dhe pyet veten çfarë e ka mërzitur e trishtuar atë gjatë atyre viteve të gjatë dhe kush ka qenë shkaku që gjatë dy mijë vjetëve i fuste njerëzimit atë frikë e ndrydhje që e detyronte atë vazhdimesh të pendohej për disa mëkate gjë që e zhvlerësonte çdo vlerë të natyrshme e shpresëdhënëse, nxitëse e bile edhe vetë jetën, në kristianizëm në besimin e përtejmë ai mëson parimin që e ngrys dhe e vrenjt botën moderne. Ky “judain* që qelbet erë të keqe me supersticionet e tij” e ka prishur e mbytur zërin

* Neologizmi i Niçes (sipas modelit të kimisë së alkoloideve) që e ka marrë hua nga Pauli dhe Lugardi.

e ndjeshmërisë, e gjallërisë në botë. Për pesëdhjetë breza ai ka shërbyer si mjeti më i dëmshëm narkotik që e ka bërë çdo gjë që më parë ishte vërtetë forcë e virgjër në gjendjen e një paralize morale. Por tani dhe në këtë gjë ai ka ndjerë misionin e tij jetësor, ka ardhur koha për të shpallur kryqëzatën kundër kryqit, të fillojë pushtimi i tokës së shenjtë të njerëzimit.

“Mbindjenja e jetës” i ka hapur atij një vështrim pasionant për çdo gjë të anës tjetër, me të vërtetë jetësore dhe direkte. Mbasit bëri këtë zbulim, ai mësoi së gjatë gjithë këtyre viteve të gjata, fimiiani dhe morali e kanë fshehur prej tij “jetën e shëndoshë plot me gjak të freskët”. Në jug, në këtë “shkollë të madhe të shërimit shpirtëror dhe ndjenjësor” ai mësoi besimin e natyrshëm plotë forcë jetësore që nuk i trembet dimrit e Zotit, besimin që në mënyrë naive i thotë vetes “po-në” e bindur. Dhe ky apatizëm vjen nga lart, por jo nga Zoti i fshehur por prej nga e fshehta më e shenjtë e më reale, nga dielli dhe drita.

“Në Petërburg unë do isha bërë nihilist. Këtu unë besoj ashtu siç beson bima, besoj në diellin”. E gjithë kjo filozofi është produkt direkt i fermentimit të gjakut të çliruar. “Qëndroni të sqaruar qoftë edhe për hir të besimit”, i shkruan ai njërit prej miqve të tij. Por për atë që drita është bërë shëndet ai bëhet për të edhe një gjë e shenjtë. Ne emër të tij ai shpall luftë, përgatit fushatën më të tmerrshme kundër çdo gjëje në tokë që prish ndriçimin, shkëlqimin, qartësinë, gjendjen e mirë

shpirtërore dhe dehjen nga dielli të jetës..... "Që nga ky çast qëndrimi im ndaj realitetit është lufta për jetë e për vdekje".

Dhe bashkë me vendosmërinë vjen gjëzimi përkëtë jetë ku qëndrojmë të pa lëvizur me perde të lëshuara, vjen shkundja, shkëndija e gjakut që ka pushuar së qarkulluari. Në vendet e fshehta të nervave shkrin dhe ngjallet forma e qartë kristalore e mendimit dhe në gjuhën e gjallëruar, në stil shkëlqen me shkëndija brilante dielli. Çdo gjë është e shkruar në këtë "gjuhë të erës pranverore", kështu e ka quajtur ai vetë gjuhën e krijimit të tij të parë në jug. Në të dëgjohet krisma e akullit që thyhet, buçima e fuqishme e përroit që po heq prangat e akullit, a thua se pranvera duke lozur e duke përkëdhelur me ëmbëlsinë e saj të butë po hyn në fuqi. Drita që depërton në çdo thellësi, qartësia që shkëlqen në çdo fjalë, muzika në çdo pauzë, kudo gjen tingullin verbues të qiellit të mbytur me diell. Çfarë shndërrimi i ritmit, nga i pari që megjithëse ishte krah i fuqishëm e i vëllimshëm por prapë se prapë i ngurtësuar në një ritëm të ri që u çel papritur me një gjuhë të tingullt, të gjëzuar e elastik, një gjuhë ngadhënjimtare e cila i hap gjymtyrët e saj dhe tamam si italianët ka mimikë dhe është gjithë gjeste, gjithë lëvizje të panumërta dhe sa pak të kujton kjo gjuhë të folurën gjermane që tingëllon nga një trup i palëvizshëm dhe indiferent. Ajo nuk i ngjan gjuhës që tingëllon bukur të humanizmit gjerman. Ajrit të pastër të mendimit i duhet një gjuhë e freskët e lëvizshme e kalitur me një trup të zhveshur

gjimnastik e harmonik me artikulacione elastike e të zhdërvjellëta, një gjuhë që të jetë e aftë të vrapiqë të kërcejë, të drejtohet, të përkulet, të tendoset e të kërcejë të gjitha valët që nga ajo e melankolisë deri te tarantelat e gëzueshme, një gjuhë e cila është e aftë të shprehi gjithçka e të durojë gjithçka pa i përkulur supet nën peshën e rëndë e të mos e ndali hapin. Të gjitha fjalët e shtëpisë, të gjitha fjalët e volitshme e të nderuara duket sikur kanë rënë si gjethë nga stili i saj dhe ajo me vrull kalon nga shakaja në entuziazmin e vrullshëm e vetëm kur e dëgjon që buçet në të patosi tamam si tingëllima e një kambane të lashtë. Ajo mbushet me forcë, ajo është plot me gaz, plot me flluckëza të vogla e të shkëlqyeshme aforizmash dhe zotëron shkumën e papritur të baticës ritmike. Në të është derdhur solemniteti i artë i shampanjës dhe transparenca magjike e drita e diellit duket në atë rrjedhën e saj që të mbyll sytë. Ka të ngjarë që asnjeherë gjuha e një poeti gjerman nuk ka pësuar këtë rinim të papritur e të shpejtë. Dhe ma ha mendja që te askush nuk e gjen atë stil gjuhësor të lirë të mbushur me diell vere dhe jug që lulëzon në një valle të lehtë hyjnore. Vetëm në veprat e Van Gogut ne përjetojmë po këtë mrekulli të vrullit të papritur të diellit të një artisti nga veriu. Vetëm kalime nga koloriti i errët e i zymtë i periudhës së tij hollandeze në ngjyrat e ndezura e të qarta të provincës.

Vetëm ky shpërthim i kontaktit me dritën në një shpirt gjysmë të verbuar, mund të krahasohet me ndriçimin jugor të Niçes. Vetëm këta fanaticë të

shndërrimeve e njohin këtë vetëdehje, vetëm vampirët kanë këtë thithje të pandalshme të dritës. Vetëm natyrat demoniake përjetojnë mrekullinë e zbulimit të zjarrtë të shpirtit deri në atomin e fundit të ngjyrës, tingullit dhe fjalës së tij.

Por në dejet e Niçes nuk do të kishte rrjedhur gjak demoniak po qe se ai do ngopesh me dehjen. Për jugun, për Italine ai kërkon shkallën krahasore të "superqartësisë" e të "superdritës". Tamam ashtu si Golderlini gradualisht e çon Eladën e tij në "Azi", në botën lindore barbare kështu edhe pasioni i fundit i Niçes lundron përballë botës tropike "afrikane". Ai ëndërron djegie të diellit në vend të dritës së diellit, një qartësi të egër e të zhveshur dhe jo qartësi të thjeshtë, dridhje pasionante e jo gëzim të qetë. Në të vlon etja që deri në fund të kthejë në dehje eksitimin e ndjenjave, vallen ta shndërroje në fluturim dhe të nxehë deri në kalitjen e bardhë ndjesinë djegëse të jetës. Dhe gjatë kohës që në dejet e tij fryhet kjo nxitje pasionante, gjaku pushon së kënaquri këtë shpirt rebel. Dhe ai bëhet për të gjithashtu shumë materialist, i ngushtë dhe i rëndë. Stihia e re i duhet atij për vallen dehëse dionistike që mbërthen ndjenjën e tij, liria që është e paarritshme për fjalën e lidhur dhe ai shkrihet në stihinë e tij të vjetër në muzikë. Muzika e jugut është ëndrra e fundit, muzika ka qartësi dhe melodja dhe shpirti janë bërë me krahë. Dhe ai e kërkon atë pa pushim, atë muzikën e kristaltë të jugut, e kërkon më kot në epokat dhe vendet e ndryshme deri sa e gjen atë te vetja e tij.

ARRATISJA NË MUZIKË

O qartësi e artë, eja!

Muzika ka qenë gjithmonë pjesë e thelbit të Niçes por ajo për një kohë të gjatë ka qenë te ai e lidhur, me vetëdije e ndrydhur nga vullneti te justifikimi moral. Që djalë i vogël ai me ca improvizime të guximshme i mahniste shokët e tij ndërsa në ditarët e tij të djalërisë lakohen jo pak krijime të pavarura. Dhe sa më i fortë bëhet vendimi i studentit të ri për t'ia kushtuar veten filologjisë e pastaj filozofisë, aq më me energji ai e kundërshtonte shpërthimin spontan të prirjes muzikore që e kishte në fund të shpirtit. Muzika do ngelet për filologun e ri një gjë me të cilën do merrej në kohën e lirë, një pushim nga mësimet e punët serioze, një zbavitje krahas teatrit, leximit, shëtitjeve pra një gjimnastikë e këndshme shpirtërore. Kështu pra me ndihmën e kanaleve të ndërtuara me kujdes, muzika është hequr nga shtrati kryesor i jetës së tij dhe në vitet e para asnjë pikë e frikshme e saj nuk del në punimet e tij duke depërtuar nëpër digat e mbyllura mirë. Kur ai shkruan "Lindja e një tragjedie nga shpirti i muzikës", muzika shërben për atë vetëm si objekt,

si temë, si objekt mendimi, por gjuha e tij, poezia, mënyra e të menduarit mbeten ta padepërtueshme për vibrationet moduluese të ndjenjës muzikore. Bile edhe lirika djaloshare e Niçes nuk ka asnjë muzikalitet dhe që është akoma më e çuditshme, sprovat e tij si kompozitor sipas thënies kompetente të Bylovit përfaqësojnë vetëm një tematikë të zhveshur, mendime amorfë pra një antimuzikalitet tipik. Për shumë vite të gjata muzika mbetet për të vetëm një prirje personale të cilës shkencëtari i ri i jepet me lehtësinë e papërgjegjshmërisë, më gjëzimin e një diletantizmi të pastër por gjithmonë duke mos e futur atë në numrin e "predispositioneve jetësore". Muzika futet në botën e Niçes vetëm atëherë kur u zbut korja filologjike, veprimtaria shkencore që mbështillte jetën e tij, kur i gjithë kozmosi i tij u lëkund dhe u shpërthyen nga lëkundjet vullkanike. Atëherë papritur mbushen me ujë kanalet dhe hapen digat. Muzika hyn zakonisht në një shpirt të dobësuar e të çoroditur deri në thellësi, të shpërthyer nga pasionet dhe këtë e ka vënë me të drejtë në dukje Tolstoi dhe tragjikisht e ndjen Gëtja. Sepse bile edhe ai që gjithmonë ka zënë një pozicion të kujdeshëm dhe mbrojtës në lidhje me muzikën, (si edhe për çdo gjë tjetër demoniake: Në çdo pamje ai dallonte joshësin e tij), dhe ai i jepet pushtetit të saj vetëm në çastet e shkërmiqjes (apo si i quan ai në çastet e kthesave) kur është gërmuar e gjithë qenia e tij, në orët e dobësisë dhe të mbylljes në vetvete. Sa herë që ai bëhet pre e ndjenjës (herën e fundit në epi-

sodin me Ulrikën) dhe humbet pushtetin mbi veten, muzika shpon digën e padepërtueshme duke shkaktuar te ai rrjedhje lotësh dhe muzikën e vargut, një muzikë hyjnore, një lloj falënderimi. Muzika, dhe kush nuk e ka provuar, kërkon gjithmonë mbyllje në vetvete, hapje, feminilitet në kuptimin më të shenjtë e më drobitës se vetëm në minuta të tilla ajo mundet ta bëjë ndjenjën që të lëshojë frute. Kështu edhe Niçen ajo e kapi në atë çast kur ai ishte hapur komplet përballë jugut të butë në etjen e pangopur për jetë. Me simbolikën e saj të mahnitshme ajo e pushton atë në atë minutë kur jeta e tij në një katars të papritur e lë rrjedhën e saj të qetë, rrjedhën graduale epike dhe bie në tragjizëm. Ai donte të përshkruante "lindjen e një tragjedie nga shpirti i muzikës" por vetë ai përjetoi të kundërtën: Lindjen e muzikës nga shpirti i tragjedisë. Forca e mbinatyrshme e ndjenjave të reja tashmë nuk gjen dot shprehje në të folurën e zakonshme e të qetë, ajo të tërheq në stihi të re drejt magjisë më të lartë: "...Ti duhet të këndosh o shpirti im!"

Pikërisht për këtë arsy se ky burim i thellë demoniak i qenies së tij kishte qenë kaq gjatë i mbuluar nga filologja, shkenca dhe indiferentizmi, ai papritur shpërthen me një fuqi të tillë dhe rrezja e tij shpon tej për tej fijet nervore dhe çdo intonacion të stilit të tij. Duket tamam si një gjuhë e re që ka influencuar me forcë, e cila më parë përpinqej vetëm të jepte figura, papritur fillon të marrë frymë muzikalish: Andantja e maestros e

leksioneve, stili i rëndë i veprave të tij të para merr tani kthesa përkulje, një "figuracion të lirë", larminë e lëvizjes muzikore. Në të shkëlqejnë të gjitha shenjat e dalluara të virtuoosit, staccato të mprehta të aforizmave, sordinot këngëtare të lirikës, pizzicato të ironisë, mprehja e guximshme dhe harmonizmi i prozës, frazës dhe vargut. Bile edhe shenjat e pikësimit ato shenja pa tingull të të folurit, nënvizimet, edhe ato shërbejnë si shenja të ekzekutimit muzikor. Asnjëherë në gjuhën gjermane nuk ishte kriuar një prozë e tillë instrumentale, prozë për orkestër të vogël dhe të madhe. Të ndiqje zhvillimin e polifonisë së saj të padëgjuar për artistin e fjalës ishte një kënaqësi e tillë si ishte edhe për muzikantin të studionte partiturën e një mjeshtri tjetër të madh. Çfarë harmonie të pafundme fshihnin ato disonancat e mprehta, çfarë qartësie e pafundme e formave në këtë tërësi dehëse. Nga muzika vibrojnë jo vetëm ekstremet, nervore të gjuhës. Vepra të tëra merren si simfoni, jo nga planifikimi i tyre kur janë shkruar, jo nga arkitektonika e ftohtë por nga frymëzimi muzikor që përmbajnë në vetvete. Për "Zaratkustrën" ai ka thënë vetë se ky libër është shkruar "në frymën e pjesës së parë të simfonisë së nëntë" dhe hyrja vërtetë hyjnore se në "Ecce Homo", një kompozicion monumental, mos vallë nuk është kjo një prelud organi i kriuar për një katedrale gjigante të së ardhmes? Po vjersha të tilla si "Kënga e natës" ose "Barkarota". mos vallë këto nuk janë një himn i zërit njerëzor që tingëllon nga vëtmia e

pafund? Dhe kur tingëllon triumfi i valles spinante e instiktive i kësaj muzike heroike greke si në peanë*, në triumfin e tij të fundit në "Ditirambet e Dionisit"? Nga lartë i përshkuar nga qartësia e jugut, nga poshtë i larë nga përroi i rrjedhshëm i muzikës, gjuha shndërrohet në një lëvizje të përjetshme të valëve dhe mbi këtë forcë spontane të gjithëfuqishme qëndron shpirti i Niwes duke kriuar një vorbull vdekjeprurëse. Dhe vërtetë kur u krye e mbaroi kjo futje e vrullshme dhe e dhunshme e muzikës në shpirtin e tij, Niçja ky njohës i fuqive demoniake e kuption rrezikun.

Ai e ndjen se ky përrua mund ta tërheqë atë matanë kufijve të qenies së tij. Por në të njëjtën kohë kur Gëtja iu shmanget rreziqeve, Niçja "vë re dhe thekson qëndrimin e kujdeshëm të Gëtes ndaj muzikës". Niçja i kap gjithmonë gjërat nga brirët. Metodat e tij të vetëmbrojtjes janë teprimi në vlerësim dhe kuptim i tepruar i gjërateve. Kështu i kthen ai helmin (si edhe sëmundjen e tij) në kundërhelm. Tani muzika për të nuk është ajo gjë që ka qenë në vitet e tij të filologjisë. Atëherë atij i nevojitej një tensionim i rritur nervor, shpërthime të ndjenjave (Vagneri!) një muzikë që të shërbente si dehje dhe nxitëse e që të krijonte një kundrapeshë për jetën e tij të rregullt prej shkencëtarit, të shërbente si një mjet nxitës kundër të qenit i ekuilibruar dhe esëll. Por tani kur mendimi i tij

*Pean – në Greqinë e lashtë këngë lutse që i drejtohej perëndisë Apollon. Më vonë lëvdatë e shkruar në vargje.

është shndërruar në ekses në një harxhim ekstatik të ndjenjave, muzika i nevojitet atij si mjet për tu shprehur si një farë lloji brumi shpirtëror, si mjet qetësues. Ai dëshiron muzikë që të jetë për të strehim kur ai të vijë te ajo i plagosur për vdekje i lodhur e i rraskapitur nga gjahu i pandalshëm i mendimeve, ajo do të ishte një strehim një banjë që me përruan e kristaltë freskues e pastrues, muzika divina*, muzika e qiellit të pastër dhe jo e ndrydhët, pasionante që i zë frymën shpirtit. Atij i duhet një muzikë e tillë e cila sjell harresën e cila nuk e mbyll atë brenda vetvetes, nuk e fut atë prapë në kriza dhe në katastrofa të ndjenjave një muzikë që të plotëson kërkesat me fjalë e me vepra, një muzikë e jugut, muzika e harmonive transparente e të qarta, një muzikë “të cilën mund ta shoqërosh me fërshëllimë”.

Muzika nuk ka lidhje me kaosin (i cili digjet në vetë atë), muzika e ditës së shtatë të krijimit, kur bota është qetësuar dhe vetëm qiejt i bëjnë lëvdata gazmore krijuesit, muzika e çlodhjes: “Ja këtu e gjeta dhe e arrita unë limanin. Në muzikë, në muzikë”.

Të qenit i lehtë është dashuria e fundit e Niçes, masa më lartë për të vlerësuar gjërat. Ajo që të jep lehtësia është shëndet, është gjë e mirë. Në ushqim, në ajër, në shpirt, në diell, në peizazh, në muzikë. Vetëm ajo që të jep krahë, që të lejon të harrosh budallallëqet dhe errësirën e jetës, shëmtirën e të

*Muzika hyjnore (latinisht dhe italisht)

vërtetës, vetëm ajo të bën mirë. Këtu e ka burimin kjo dashuri e fundit për artin e cila "e bën jetën të mundur" shërbën si "nxitëse e madhe e jetës". Muzika e ndritshme, e lehtë bëhet këtej e tutje kënaqësi e gjëzim i gjëzimit të tij fatal. Në rilindjet e tij të përgjakshme ai tashmë nuk mund të bëjë dot pa këtë lehtësim. "Jeta pa muzikë është thjesht një barrë, një keqkuptim". Duke qenë i sëmurë më temperaturë të lartë e buzë të plasura ai kërkon me dhimbje ujë për të pirë por në krizat e tij të fundit Niçja kërkon me dhembje pijen e muzikës: "A mundet vallë njeriu të përjetojë këtë etje për muzikën?" Te muzika është shpëtimi i tij i fundit, shpëtimi nga vetvetja. Këtu e ka burimin kjo urrejtje për Wagnerin i cili me preparate narkotike dhe nxitëse e turbulloi pastërtinë e saj të kristaltë. Këtu e ka burimin dhimbja "për fatin e muzikës, si dhimbje nga një plagë e çelur". Të gjithë perënditë i hodhi ai poshtë në vetminë e tij dhe vetëm pa ajrin nuk mund të bëjë dot: Muzika është për të nektar dhe ambroz që e çliron shpirtin dhe të jep rininë e përhershme. "Arti dhe vetëm arti. Arti na është dhënë që ne të mos vdesim nga e vërteta". Me kapjen gjithë ngërç të atij që po mbytet mbahet ai te ajo e vëtmja që i jep forcë për të jetuar, të mos ndjejë rëndesën, që e qetëson dhe e bën qoftë edhe pak te lumtur. Dhe muzika i sheh me mirëdashje ato betimet e tij mizore, ajo e kap trupin e tij që është duke rënë. Të gjithë e kanë braktisur këtë njeri që po digjet nga ethet. Kanë kohë që janë larguar miqtë, mendimet e tij bredhin gjithmonë

larg në udhëtime të pafundme. Vetëm asaj i vjen keq për të deri në vetminë më të fundit. Çfarë prek ai, atë prek edhe ajo. Atje ku flet ai, tingëllon edhe zëri i saj i pastër. Dhe akoma në çastin e rënies ajo rri mbi kokën e tij dhe e ruan shpirtin e tij që po shembet. Kur Overbeku hyn në dhomë ku vërtitet tutje këtu shpirti i tij i verbuar, ai e gjen atë të piano ku me duar të dridhura ai kërkon harmoni të mëdha. Dhe kur të çmendurin e çojnë në atdhe, ai gjithë rrugës këndon një melodi të mahnitshme, "Barkarolën" e tij. Deri në thellësitë e errëta të çmendurisë atë e shoqëron muzika, duke depërtuar me fuqinë e saj demoniake jetën dhe vdekjen e tij.

VETMIA E SHTATË

*Njeriu i madh, largohet, mënjanohet
dhe me mundim futet në vetminë e tij.*

“O vetmi! Ti atdheu im vetmi”. Nga bota e akullt e qetësisë vjen kënga e mërzisë. Zarathustra këndon këngën e mbrëmjes, këngën e natës së fundit, këngën për kthimin e përhershëm. Vetmia! A nuk ishte ajo streha e vetme e udhëtarit, vatra e tij e ftohtë, mbulesa e tij e ngurtë? Ai ka qenë në qytete të panumërtë, në udhëtime të panumërtë të shpirtit. Jo një herë është përpjekur ai ti shmanget asaj në vendet e njerëzve të tjera por gjithmonë i plagosur, i munduar, i zhgënjerështë kthyer në shtëpi “në atdheun e tij, në vetminë tij”. Por duke u endur së bashku me të dhe me shndërrimet e tij ajo edhe vetë sikur u shndërrua në mënyrë të çuditshme dhe ai i trembur e sheh atë në fytyrë. Ajo ishte bërë shumë e ngjashme me të vetë nga prekja e vazhdueshme dhe bashkë me të u bë më e ashpër, më e rreptë, më kapriçioze, ka mësuar të shkaktojë dhimbje dhe të verë në rrezik. Dhe megjithëse ai vazhdon ta quajë atë me ëmbëlsi vëtmia ime, vetminë e tij të vjetër, të dashur e të zakonshme,

në realitet ajo nuk është më ajo që ka qenë. Tani ajo nuk është vetmi por ngelje vetëm, vetmia e fundit që nuk është më ngelja me vetveten por mbyllje në vetvete. Një zbrazëti vrasëse e rrëthon Niçen e kohëve të vona, një qetësi varri. Asnjë i burgosur, asnjë udhëtar i shkretëtirës nuk e ka ndjerë kurrë veten të braktisur. Te ata, tek fanatikët e fesë, ngelet Zoti, hija e të cilit ndodhet në qelinë e tyre ose duket në ikonat. Por atij "Zotvrasësit" nuk i kanë ngelur as njerëz e as Zoti dhe sa më afër që është ai pranë vetes, aq më larg është nga bota, sa më e gjatë është rruga e tij aq më e gjerë është edhe "shkretëtira" e tij. Zakonisht edhe librat më të vegjël, pak nga pak e pa u vënë re rrezatojnë një energji magnetike të ndikimit. Tamam si ndonjë fuqi e nëndheshme e fshehur në terr, zgjeron kufijtë e saj rrëth qendrës që hë për hë nuk vihet re. Por veprat e Niçes veprojnë në mënyrë repulsive. Ato largojnë prej tij çdo gjë miqësore e dashamirëse dhe atë vetë e spostojnë nga realiteti. Me çdo libër të ri që shkruan ai humbet një mik, me çdo vepër të re këputet ndonjë lidhje. Njeri mbas tjetrit vdesin në të ftohtin e akullt filizat e pakta të interesit për veprimtarinë e tij. Në fillim ai humbet filologët, pastaj Vagnerin dhe rrëthin që e rrëthon atë dhe më në fund miqtë e rinisë së tij. Në Gjermani nuk ngel asnjë botues që të bjerë dakord të botojë një libër të tij. Nëpër bodrumet e tyre janë grumbulluar me qindra kilogramë fletë të shtypura e të pa lidhura në libra të veprave të tij, të njëzet vjetëve të fundit. Që të mund të botojë librat ai është i

detyruar të përdori kursimet e tij të pakta, dhe ndonjë para që i fal ndokush. Por kjo s'është akoma asgjë. Puna është se ato nuk i blen kush. Bile për ekzemplarët "nga autori", Niçja i kohëve të fundit nuk gjen lexues. Çerekun e fundit të "Zarakuthrës" ai e boton me shpenzimet e veta vetëm në dyzet ekzemplarë dhe në Gjermaninë shtatëdhjetë milionëshe ai gjen vetëm shtatë vetë të cilëve mund tua dërgojë librin, kaq i huaj, kaq pambarimisht i huaj ishte bërë Niçja në epokën e kulmit të krijimtarisë së tij. Ai nuk gjen asnje grim besimi, nuk dallon mirënjoshe as në një drejtim. Përkundrazi për të ruajtur miqtë e fundit që i kanë ngelur, për të mos humbur Overbakun ai është i detyruar të kërkojë ndjesë pse shkruan libra dhe tu kërkojë atyre të falur. "Mik i vjetër, ju po dëgjoni një zë të druajtur e po shikoni një fytyrë të shqetësuar, duar të ngritura lart, gjestin e të braktisurit që me tmerr pret goditjen tjetër. Lexoje këtë libër nga fillimi deri në fund, mos u habit e mos më braktis. Mblidh të gjithë forcën e dashamirësisë për mua. Po qe se libri do të jetë i padurueshëm për ty atëherë mendoj se ti do të pajtohesh të paktën me nja njëqind pjesë të veçanta të saj". Kështu ua dhuron gjeniu më i madh i shekullit, në vitin 1887 bashkëkohësve një nga veprat më të mëdha të kohës moderne dhe si provë e miqësisë më heroike shërbën për të se atë miqësi nuk mund ta prishi askush, "bile as Zarathustra". Një rëndesë e një barrë e tillë ishte bërë krijimtaria e Niçes për miqtë e tij më të afërt, kaq e pamatshme

ishte humnera ndërmjet gjeniut të tij dhe niveli të epokës. Në atmosferën ku ai merr frymë ka gjithmonë e më pak ajër, gjithmonë e më boshe dhe e palëvizshme bëhet ajo. Kjo qetësi e kthen në terr vetminë e fundit, të shtatë të Niçes. Në murin e saj metalik çahet e derdhet truri i tij. "Në një thirrje të tillë siç ishte "Zarathustra" ime, thirrje që më ka dalë nga thellësitë e shpirtit, nuk shoh e as nuk dëgjoj ndonjë tingull si përgjigje, asgjë, asgjë përveç vetmisë të heshtur, tani të rritur një mijë herë dhe në këtë ka diçka të tmerrshme që ndërpret çdo lloj kuptimi. Nga një gjë e tillë mund të vdesë edhe njeriu më i fortë. Kështu rënkon ai dhe shton. "Dhe unë nuk jam nga ata më të fortët. Që nga ajo kohë mua më duket se jam i plagosur për vdekje. Ai nuk dëshiron suksesin e as keqardhjen, as lavdinë, përkundrazi temperamenti i tij luftarak është i gatshëm të përballojë inatin, indinjatën e bile edhe talljen, "Në gjendjen e pothuajse të lëshimit të shigjetës së tendosur, çdo efekt është i dobishëm për njeriun me kusht që ai të jetë efekt i fortë". Por vetëm që të ketë ndonjë përgjigje të nxeh të apo të ftohtë, apo qoftë edhe të vaket, mjafton që diçka ti konfirmojë atij ekzistencën, të qenit e tij shpirtëror. Por bile edhe miqtë i largohen me druajtje përgjigjes, dhe në letrat që dërgojnë i shmangen me kujdes çdo aprovimi sikur do bëjnë ndonjë faj të madh. Dhe kjo plagë futet gjithmonë e më thellë në tempin e tij, gërryen krenarinë e tij, ndez vetëdijen e tij, i ve zjarrin shpirtit të tij "plagë nga mosmarrja e përgjigjes". Dhe është pikërisht

ajo që e bën vetminë e tij kaq të helmuar dhe plot ethe. Dhe këto ethe, kur arrijnë pikën e vlimit, papritur rrodhën si burim nga shpirti i plagosur. Mjafton të vesh veshin të veprat dhe letrat e viteve të tij të fundit që të dëgjosh rrahjen e shqetësuar, të sëmurë, presionin e lartë te gjakut. Zemra e atyre që pushtojnë majat e maleve dhe atyre që fluturojnë me balonat e lartësisë e njohin këtë fenomen të mushkërive që punojnë me ritëm më të shpejtë. Në letrat e fundit të Klajstit tingëllon trokitja e shpeshuar e tensionimit, këto trokitje dhe zhurma të makinës që është gati të shpërthejë. Deri atëherë vetëm shenjat e shqetësimit e nervozizmit dallohen në sjelljen plot dinjitet të Niçes. "Heshtja e gjatë e juaja e ka acaruar krenarinë time". Ai do, kërkon përgjigje me çdo kusht. Ai e ngut botuesin me letra e telegrame që libri të botohet shpejt, sa më shpejt tamam sikur ka frikë se do bëhet vonë. Ai tashmë nuk e mbron "Vullnetin për pushtet", punimin e tij kapital por duke shkelur planin nga padurimi i zhvat atij pjesë të veçanta dhe si pishtar i flak ato në epokë. "Tingulli verbues" u shua. Në këto vepra të fundit dëgjohet rënkimi, rënkimi që del nga buzët e mbërthyera, rënkim i një mllefi idhnak e të pafund. Me anë të kamxhikut të padurimit kanë dalë nga shpirti i tij këta ujq të egërsuar me shkumë në buzë e dhëmbë të zhveshur.

"Është acaruar" krenaria e këtij mendimtari indiferent ndaj epokës dhe ai fillon të provokojë epokën në mënyrë që ajo të përgjigjet qoftë edhe

me një britmë zemërimi dhe për ti dhënë sfidës edhe pak më shumë inat, ai "me një cinizëm që do të ketë rastin të bëhet një ngjarje historike", në "Esse Homo" tregon jetën e tij. Nuk ka libër që të jetë shkruar me një etje të tillë, me një pritje me kaq drithërim të sëmurë për përgjigje, për përshtypje që do bëjë si ky pamflet i fundit monumental i Niçes. Tamam si Kserksi që dha urdhër të rrihnin me kamxhik detin e pabindur që bënte shumë dallgë, ai në sfidën e tij të çmendur, përpinqet të zgjojë indiferencën e trashë të akrepave të vlerësonin librat e tij. Tmerri se nuk do të arrijë të marri të korrat e tij dhe padurimi demoniak dallohet në këtë etje për përgjigje. Dhe mbas çdo goditje të kamxhikut ai vonon një çast, përkulet me një tendosje paduruese që të dëgjojë britmat e viktimave të tij. Por rreth e rrotull nuk dëgjohet asnjë tingull. Nuk dëgjohet asnjë reagim në botën e vetmisë që e rrethon. Tamam si një rreth i hekurt e shtrëngon heshtja, fytin e tij dhe britma më e tmerrshme që mund të dëgjohet në botë, nuk është në gjendje që ta mposhti atë. Dhe ai e ndjen se nuk ekziston ndonjë Zot që të mundi ta nxjerri atë nga errësira e vetmisë së fundit.

Atëherë, në orët e fundit të lodhur e të dërrmuar, e pushton një tërbim apokaliptik. Tamam si Ploifemi i verbuar flak ai rrotull vetes gurë të mëdhenj, duke mos parë më në se ata godasin apo jo ndonjë njeri. Dhe meqë ai nuk ka asnjë njeri që ti vijë keq për të, ai kapet mbas zemrës së tij që dridhet e vetëtin. Të gjithë perënditë ai i ka vrarë

dhe tani bën veten e tij perëndi: "A nuk duhet që ne vetë të bëhem Zota në mënyrë që të jemi të denjë për veprime të tilla?" Të gjithë altarët ai i ka shembur dhe tani i ndërton vetes një altar. "Esse Homo", në mënyrë që të himnizojë atë që nuk e himnizon askush. Ai grumbullon shkëmbinj fjalësh, gjëmojnë bubullimat e gjuhës me një fuqi të panjohur për shekullin. Këndon ai i frymëzuar këngën e fundit të mjellmës, peanin e bëmave dhe fitoreve të veta. Kjo këngë tingëllon në errësirë dhe dëgjohet në të zhurma e shtrëngatës që po afrohet dhe papritur në lartësi u dëgjua një e qeshur e zemëruar e inatçore, një e qeshur prej të çmenduri, një e qeshur e dëshpëruar që të këpuste shpirtin: Kënga "Esse Homo". Ritmi i saj bëhej gjithmonë e më i ndërprerë, gjithmonë e më qartë dëgjohet e qeshura. Në triumfin e vetëçlirimit lëviz ai duart duke mbajtur taktin e ditirambit, këmba i dridhet dha ja fillon vallja, vallja mbi humnerë, mbi humnerën e fundit të tij.

VALLJA MBI HUMNERË

*Po të shikosh gjatë humnerën
atëherë dhe humnera fillon të të shikojë ty.*

Pesë muaj vjeshte të vitit 1888 janë muajt e fundit tragjikë të Niçes, një dukuri e pangjarë ndonjëherë në analet e krijimtarisë.

Kurrë ndonjëherë ndoshta gjatë një periudhe kaq të shkurtër kohe, gjeniu i një njeriu të vettmar nuk ka kryer një punë kaq kolosal, të tensionuar, kaq madhështore e kaq të mundimshme. Asnjëherë truri i njeriut nuk ka qenë kaq shumë i mbushur me mendime, i ngarkuar me figura, i shkumëzuar nga muzika, si truri i këtij njeriu që në ato ditë fati i kishte vënë gishtin. Për këtë tepri, për këtë ekstazë që po zhvillohej me vrull, për këtë tërbim fanatik të krijimtarisë, historia e shpirtit të të gjitha kohërave nuk njeh ndonjë shembull përveç ndoshta njërit në kohët moderne. Po në atë vit, në po atë gjerësi gjeografike, vuan e përjeton gjëra të ngjashme një artist tjetër, po kaq i zjarrtë tashmë në majat e çmendurisë krijuese. Në kopsht dhe në çmendinë, në Arle. Me po atë vrull e me po atë dëshirë për dritën me po atë maniakllék të teprirë

krijues, krijon pikturat e tij Van Gogu. Ai sapo mbaron një pikturë kur pa u ndalur një skicë e sigurt dhe e saktë shfaqet në një pëlhirë tjetër dhe këtë ai e bën pa u menduar gjatë, pa u vonuar. Krijimtaria i diktohej atij nga brenda vetes me një qartësi demoniake si një varg i pandërprerë pamjesh. Miqtë që ishin ndarë me të një ore më parë, kur kthehet shihnin të mahnitur një pikturë të re të mbaruar ndërsa ai me penel akoma të pa tharë, me sy të ndezur fillonte të bënte pikturën e tretë. Demoni që e kishte mbërthyer përfyti nuk i jepte asnjë minutë pushim, nuk duronte ndërprerje. E ç'punë kishte ai me kalorësin trupi ëtë cilit do copëtohet nga thundrat e kalit që vrapon si i tërbuar. Po kështu krijon edhe Niçja vepër mbas vepre pa pushim me po atë qartësi dhe shpejtësi. Dhjetë ditë, dy javë, e shumta tre javë, këto janë afatet e krijimit të veprave të tij të fundit. Ideja, pjekja e saj në kokë, lindja, punimi i parë bruto dhe forma përfundimtare, të gjitha këto fazat fluturojnë me shpejtësinë e plumbit. Nuk ka periudhë inkubacioni, nuk ka as ndalesa, kërkime, hulumtime. Nuk ka as ndryshime e korrigjime. Të gjitha shkrihen bashkë me formën përfundimtare të përkryer. Truri i njeriut nuk ka zhvilluar kurrë të tillë tension elektrik që shkëlqen në çdo fjalë të shkruar, asnjëherë nuk janë gërshetuar e ndërthurur lidhjet e mendimeve me një shpejtësi të tillë magjike. Sapo i lindi në kokë një pamje, në çast kthehet në fjali të shkruar, mendimet janë qartësia vetë dhe pavarësisht nga të gjitha këto, nuk

ndihet as sforcimi më i vogël sepse krijimtaria kishte kohë që nuk ishte më për të punë. Ajo thjesht ishte lasses faire* një veprim i pandërgjegjshëm i forcave sublime. Atij që është i tronditur në shpirt i mjafton që të hedhë shikimin, shikimin larg-pamës, "largmendues" që në çast ti zbulohen (si edhe Gjolderlinit në fluturimin e fundit drejt pamjes mistike), hapësirat e pafund të kohës në të shkuarën e në të ardhmen. Dhe ai, i kapur nga demoni i qartësisë, me një qartësi demoniake shikon prenë e tij. Atij i mjafton që të zgjati dorën e shpejtë dhe të përvëluar që ti kapi ato. Dhe apo ti preki kur ato në çast mbushen me gjak, tingëllojnë muzikë, të gjallëruara e gjithë shpirt. Dhe ky përrua mendimesh e figurash nuk ndalet për asnjë çast gjatë këtyre ditëve më të vërtetë napoleoniane. Shpirti është mbytur nga vërshimet, i është nën-shtruar dhunës, forcave të verbëta. "Zarathustra zbriti tek unë". Kjo është thënë për mungesën e mbrojtjes para fuqive të papërballueshme tamam sikur në thellësi të qenies së tij është shembur një digë e fshehtë logjike e vetëmbrojtjes organike dhe një ujëvarë e pandalshme derdh ujërat e saj mbi notarin e pafuqishëm e të pafat. "Ka të ngjarë që në përgjithësi asnjëherë dhe asgjë nuk është krijuar me një tepri të tillë force", thotë në ekstazë Niçja për veprat e tij të fundit.

Por ai nuk thotë asnjë fjalë për atë që kjo forcë që i është dhënë me kaq tepri e që e ka ndriçuar

* Një gjë e natyrshme (frëngjisht)

kaq fort, del nga qenia e tij. Përkundrazi në një dehje prej shenjtori ai sheh në veten e tij vetëm "skajin thithës të imperativëve të përtejmë", vetëm bartësin e një force të verbër, të lartë, të shenjtë e demoniake. Por kjo mrekulli frymëzimi, tmerri dhe dridhja nga kjo shtrëngatë krijuese që nuk pushoi për pesë muaj me radhë, kush do guxojë ta përshkruajë atë mbas asaj që ai vetë në kulmin e mirënjoyhes, në ndriçimin direkt të ndjenjës më njerëzore e përshkroi atë përjetim? Unë mundem vetëm të shkruaj prapë atë faqe prozë të ndriçuar nga rrufetë ashtu si e ka shkruar ai: "A ka ndokush në fund të shekullit të nëntëmbëdhjetë ndonjë kuptim të qartë për atë që poetet e epokave të forta e kanë quajtur frymëzim? Nëse jo, unë dua që ta përshkruaj se ç'është kjo gjë. Duke më mbetur fare pak supersticion në kokë, është vërtetë e vështirë të mbrohesh nga përshtypja se ti je vetëm zëdhënës, një megafon, vetëm një mendim i forcave super të fuqishme. Nacioni i zbulimit është në kuptimin se një diçka e papritur me një besim që nuk e tregon dot me fjalë dhe me përpikëri bëhet e dukshme e dëgjueshme dhe deri në thellësi e mahnit dhe e rrëzon njeriun dhe kjo është vetëm përshkrimi i gjendjes faktike. Dëgjon pa parë se kush të flet, merr pa pyetur se kush ta jep. Si vetëtimë ndriçon mendimi dhe për sa i përket formës unë nuk kam patur asnjëherë lëkundje sepse nuk kisha zgjidhje tjeter. Entuziazmi, tendosja kolosale e të cilët nganjëherë zgjidhet me rreke lotësh, gjatë të cilët hapat padashur bëhen herë të vrullshëm e

herë të ngadalshëm. Një moskuptim i pjesshëm i shoqëruar me të kuptuarit shumë të qartë të një numri shumë të madh dridhjesh të holla që arrin në deri te gishtat e këmbëve. Thellësia e lumturisë ku edhe gjëja më e dhimbshme edhe ajo me mizorja vepron jo si kundërshtim por si diçka që rrjedh nga kushtet e vëna që më parë, si një dekor i domos-doshëm brenda këtij bollëku drite. Instinkti i marrëdhënieve ritmike që kap hapësirat e largëta të formave, një vazhdimësi e kërkesës për ritmin e tensionuar larg, kjo është pothuajse masa për forcën e fryshtimit, një farë pagese për presionin dhe tensionimin e tij. Çdo gjë ndodh në shkallën më të lartë arbitrarisht por sikur bëhet në rrymën e ndjenjës së lirisë, mungesës së kushteve të vëna forcës dhe hyjnores. Gjëja më e mrekullueshme është zgjedhja e pavullnetshme e simbolit. Nuk e ka më idenë se ç'është simboli e ç'është krahasimi. Çdo gjë ndodh si gjëja më e afërt e më e drejtë si shprehja më e thjeshtë. Vërtetë duke kujtar fjalët e Zarathustrës se gjoja gjërat vijnë vete dhe propozojnë veten për tu bërë simbole. ("Këtu vijnë të gjitha sendet e të bëjnë lajka sepse ato duan të bredhin e të harbojnë duke ta hipur ty në shpinë. Kaluar mbi të gjitha simbolet ti vrapon te të gjitha të vërtetat. Këtu ty të zbulohen fjalët dhe frazat e të gjitha gjérave. Këtu çdo gjë kërkon të bëhet fjalë, e të mësojë prej teje të flasë") Kjo është përvoja ime e fryshtimit. Unë nuk dyshoj së duhet të kthehem i mijëra vjet prapa në mënyrë që të gjejmë diçka që të ketë fë drejtë të më thotë: "Kjo është

edhe përvoja ime". Ky është intonacion i vetëdehjes dhe himni i lumturisë, unë e di këtë. Mjekët tanë e quajnë atë eufori, entuziazëm që i paraprin vdekjes si dhe stigma të megallomanisë, vetëlavdërim që është tipike për të sëmurët mendorë. Por prapë se prapë po pyes unë, kush e ka gdhendur në përjetësi më këtë qartësi brilante gjendjen e ekstazës krijuese? Sepse mrekullitë më të çuditshme, më origjinal e më të bukura të veprave të fundit të Niçes qëndrojnë në atë që ekstaza e shkallës më të lartë këtu kërkon në mënyrë sonambulike me shkallën më të lartë të qartësisë, se ato ngelin të mençura si gjarpërinxje, midis vah kanaleve me fuqinë e tyre pothuajse shtazore. Zakonisht te ekstatikët te të gjithë ata shpirti i të cilëve është i dalur nga Dionisi e mbajnë gojën të mbyllur dhe fjalët e tyre kanë humbur në terr. Tamam si nga thellësitë e ëndrrave tingëllojnë fjalët e tyre të turbullta. Të gjithë ata që kanë hedhur një vëshitrim në humnerë ruajnë përgjithmonë një intonacion të të folurit ofrik, pra një intonacion të botës së përtejme që i ngjan ndjenjës tonë të dridhjes e të frikës por që nuk kuptohet nga mendja e atij që e dëgjon, por Niçja ngelet i qartë e kristalor edhe në ekstazë, i palëkundur, i fortë dhe i mprehtë edhe në flakën e vdekjes. Ka të ngjarë që askush nga të vdekshmit nuk ka parë dot në humnerën e çmendurisë kaq thellë e me kaq mprehtësi, kaq me pushtet dhe qartësi pa asnjë marrje mendsh. Ato që tregon Niçja nuk janë zbuluar e nuk janë retushuar nga e fshehta (si

te Gjolderlini, si tek mistikët dhe pitikët). Përkundrazi ai nuk ka qenë asnjëherë më i qartë e më i drejtë se sa në çastet e tij të fundit. Është e vërtetë që ky ndriçim është vrasës, është një shkëlqim fantastik i sëmurë i një dielli të mesnatës, në aureolën e ndriçimit verior të shpirtit që po del mbi malet e akullt që shkakton frikë e dridhje me madhështinë e tij të papërsëritshme. Ai nuk të ngroh por të tremb, nuk të verbon por të vret. Nuk janë valët e stuhishme të ritmit që e lëvizin atë si Gjolderlini dhe as ujërat e errëta të mërzisë. Atë e djeg shkëlqimi i vet, tamam si goditja diellore (pika e diellit) e ndriçimit të tepërt dhe e nxehësisë së tepërt. Vdekja e Niçes është një vdekje e zjarrtë, një shkrumbosje e shpirtit që u vetëndez.

Ka kohë që digjet e ndriçon duke u dridhur shpirti tij nga ky shkëlqim i tepërt. Ai vetë në një parashikim magjik i është trembur jo rrallë këtij fluksi drite dhe shkëlqimi të shpirtit të tij. "Forcat intensive të ndjenjës time shkaktojnë te unë frikë dhe të qeshura". Por nuk mund ta ndalësh me asgjë përruan ekstatik të këtyre mendimeve që zbresin me vërtik nga qelli si një skifter që lëshohet mbi prenë e vet. Duke tingëlluar e bërë zhurmë gumëzhijnë ato rrotull tij ditë e natë, ore mbas ore përderisa nuk e mbyt këtë zhurmë buçima e gjakut në tëmtha. Natën atë e ndihmon klorali duke vendosur çatinë e lëkundur të gjumit, një mbrojtje e dobët nga rrryma e pandalshme e pamjeve. Por nervat përvëlojnë si një tel i skuqur. Ai është plot me elektricitet që shpërthen me flaka vetëtimash vibruese.

A është vallë për tu çuditur se në këtë shtjellë shpejtësie të fryshtimit, në këtë ujëvarë të pandalshme të mendimeve që gjëmojnë ai humbet truallin e sheshtë e të fortë nën këmbë, që Niçja i shqyer nga të gjithë demonet e shpirtit, tashmë nuk e di më kush është. Mos vallë ai është i pakufishëm dhe nuk i njeh kufijtë e tij? Ka kohë që dora i dridhet (që nga koha kur ajo shkruan nën diktimin e fuqive të larta dhe jo të logjikës njerëzore), duke i nënshkruar letrat me emrin "Fridrih Niçë biri i thjeshtë i një pastori nga Naumbergu", një ndjenjë e turbullt i thotë se ka kohë që nuk është më ai që nënshkruan ashtu. Ky tanë është një qenie që vuan që nuk ka më emër. Ai tanë është një kolos i ndjenjave, një martir i ri i njerëzimit. Dhe vetëm me shenjat simbolike "Përbindësh"

"I kryqëzuari", "Antikrishti", "Dionisi" i nëns-hkruan tanë ai letrat, mesazhet e tij të fundit, që nga çasti kur ai kuptoi se ai dhe fuqitë sublime janë e njëjtë gjë, se ai tashmë nuk është më njeri por fuqi dhe mesi. "Unë nuk jam njeri unë jam dinamit". "Unë jam një ngjarje botërore e cila e ndan historinë e njerëzimit në dy pjesë", kështu flet krenaria e tij duke çuditur boshllëkun që e rrethon. Si Napoleoni në moshën që digjet flakë, midis dimrit të pafund rus, duke parë vetëm mbeturinat e ushtrisë së madhe, prapë se prapë lëshon lot kërcënues e monumentalë (madhështore deri në kufirin e qesharakes), kështu edhe Niçja i mbyllur në kështjellën që digjet flakë të trurit te tij, i rraskapitur e duke mbledhur repartet e

shpérndara andej këtej të mendimeve të tij, shkruan manifestet më vrastare. Ai i jep urdhër kajzerit gjerman që të vijë në Romë që ai të mundet të japi urdhër për ta pushkatuar. Ai kërkon nga shtetet europiane një sulm të armatosur kundër Gjermanisë të cilën ai dëshiron ta shohë të mposhtur e të mbërthyer në pranga. Asnjëherë më parë nuk kishte ndodhur që një tërbim kaq i madh të çfrynte kaq vrullshëm në një hapësirë boshe, asnjëherë një krenari kaq madhështore nuk e kishte çuar shpirtin njerëzor kaq larg nga kufijtë e tokës. Tamam si goditje çekani shkatërrojnë fjalët e tij të gjitha ndërtimet tokësore. Ai kërkon që numërimi i viteve të mos fillojë me lindjen e Krishtit por me daljen në dritë të librit të tij "Antikrishti". Asnjëherë nuk ka provuar njeriu krijues një përrua të tillë frymëzimi si Niçja në atë vjeshtë të papërsëritshme. "Kështu nuk kanë shkruar asnjëherë, nuk kanë ndjerë asnjëherë dhe nuk kanë vuajtur asnjëherë. Kështu vuan Zoti, Dionisi". Këto fjalë të çmendurisë që ka filluar të shfaqet, fshehin në vetvete një të vërtetë të tmerrshme. Sepse në atë dhomë të ngushtë në katin e katërt të një shtëpie në lagjen e varfër Zils-Marii, së bashku me njeriun e sëmurë e të leqendisur Fridrih Niçen, strehohen mendimet më të guximshme, fjalët më madhështore që ka njojur shekulli që po ikte. Shpirti krijues gjeti strehë nën çatinë e ulët të përvëluar nga dielli dhe këtu mundon ketë njeri të vetmuar, të ndrojtur. Dhe në këtë hapësirë të ngushtë duke iu zënë fryma e duke u lëkundur andej këtej endet logjika e

trembur tokësore, nën goditjet e rënda të vetëtimave, nën kamzhikët e zbulimeve dhe ideve. Një farë Zoti i shfaqet atij ashtu si edhe arsyes së fikur të Gjolderlinit, një farë Zoti vjen rrrotull e lart tij, një Zot i zjarrtë, shikimi i të cilit të verbon e fryma e të cilit të djeg....i trembur përpinqet ai të shohë pamjen e tij dhe të rraskapitura bredhin mendimet e tij. Dhe ai i krijuar nga mundimet a mos është Zot ai vetë, Zoti i botës që ka vrarë zotin tjetër... Pra kush është, kush është ai? A mos vallë ai është Zoti i vdekur dhe i kryqëzuar? Apo është i gjallë? Zoti i rinisë së tij, Dionisi? Apo mbasë është njëkohësisht edhe njeri edhe tjetri, pra Dionisi i kryqëzuar?

Mendimet i vijnë gjithmonë e më të ngatërruara, zhurmë, zhurmë bën pérroi i mbushur me dritë... Po a është dritë vallë? Apo është muzikë? Dhoma e ngushtë në katin e katërt në Via Alberto fillon të buçasë, sferat lundrojnë në ajër dhe shkëlqejnë, qiejt janë të mbushur me dritë... O çfarë muzike! Lotët i rrjedhin nëpër faqe e pastaj në mustaqe, lot të ngrohtë, të nxeh të... o, çfarë ëmbëlsie hyjnore! O gëzim prej rubini! Ndërsa tan... Çfarë ngjyrash të ndritshme!...

Edhe poshtë në rrugë të gjithë i buzëqeshin atij. Të gjithë e përshëndesin duke u përkulur... Pa shihni si e përshëndesin atë! Ja edhe kjo shitëse ambulante. Ajo kërkon pér atë mollët më të mira në shportën e saj... Të gjithë përkulen para tij, perëndivrasësit, të gjithë janë të gëzuar... po pse vallë? Po, po ai e di pse Antikrishti ka ardhur në

botë dhe ata bërtasin : "Hosana! Hosana!"

Çdo gjë buçet, bota buçet në gëzim dhe muzikë. Dhe papritur bëhet qetësi...Diçka ra...Është ai, ai vetë ra para derës së shtëpisë së tij...Atë e kanë ngritur dhe po e çojnë lart...dhe ja mbërritën në dhomë. Sa shumë paska fjetur. Çfarë errësire rreth e rrrotull. Ja piano...muzika! Muzika! Dhe papritur dhoma mbushet me njerëz. Po ky qenka Overbeku! Jo, jo ai është në Bazel. Ndërsa ai vetë, ai vetë, ku është? Ai nuk e di.

Pse ata me shohin në mënyrë kaq të çuditshme dhe kaq të shqetësuar? Pastaj vagoni, vagoni ...si trokasın rrotat! Sa në mënyrë të çuditshme trokasın tamam sikur do të fillojnë të këndojnë...jo, ja po këndojnë. Po këndojnë "Barkarolën" e tij dhe ai këndon së bashku me to, këndon në errësirë të plotë.

Dhe pastaj diku në një dhomë, në një vend të panjohur ku mbretëron terri i përjetshëm, terri i përjetshëm...Nuk ka me diell, nuk ka më dritë, as këtu e as kund. Diku poshtë dëgjohen zëra njerëzish. Ja një grua. Mos vallë është motra? Po ajo është larg...përgjithmonë. Ajo po i lexon atij një libër...libër? A mos vallë ai vetë nuk ka shkruar libra? Dikush i përgjigjet me përkëdheli. Por ai tashmë nuk kupton dot fjalë. Ai në shpirtin e të cilit zhurmoi ai uragan, tani është në shekuj i shurdhët për fjalët e njerëzve. Ai që pa aq thellë ne sy demonin është verbuar përjetë.

EDUKATORI I LIRISË

Të jesh i madh do të thotë të tregosh një drejtim.

“Mua do të më kuptojnë mbas luftës më të parë evropiane”, dhe në këto fjalë del një thënie profetike. Dhe vërtetë, kuptimi i vërtetë, domosdoshmëria historike e thënieve të mëdha sqarohet vetëm nga gjendja e tensionuar, e lëkundshme dhe e stuhishme e gjendjes së botës tonë në prag të shekullit të ri.

Në këtë gjeni atmosferik i cili çdo parashikim të shtrëngatës e kalon nga nxitja e nervave në vetëdije, nga parandjenja në fjalë, në të me forcë është shprehur presioni i jashtëzakonshëm i atmosferës së mbyllur morale të Evropës, shtrëngata madhështore e shpirtit, pararendësja e stuhi të vrasës së historisë.

Vështrimi largmendues i Niçes e shihte krizën që në kohën kur të tjerët ngroheshin me rehati te oxhaqet e ngrohta dhe e shihte edhe shkakun pse ndodhët kjo.

“Kruarja kombëtare e zemrës dhe gangrenën nga e cila Evropa gjoja e ndan njërin popull nga tjetri”. “Nacionalizmi i kafshëve me brirë” që nuk

njeh ide me të larta sesa idenë egoiste të historisë, në një kohë kur të gjitha forcat piren me vrull përtu bashkuar për aleanca në të ardhmen. Dhe me millef tingëllon nga goja e tij parandjenja e katastrofës kur ai sheh përpjekjet e dëshpëruara "që në shekuj të shekujve të forcohen shtetet e vegjël të Evropës", të rrethohet me gardh morali i bazuar vetëm në tregti dhe përfitim. "Kjo gjendje absurde nuk mund të vazhdojë gjatë, shkruan ai me shkronja të zjarrta në mur. Akulli nën këmbët tonë është bërë shumë i hollë. Të gjithë ne e ndjejmë frysma e ngrohtë vrastare të erës se jugut. Askush nuk e dëgjoi më qartë se Niçja kërcitjen në ndërtimin social të Evropës, askush në Evropë në epokën e vetëpërbajtjes optimiste nuk e bëri thirrje me aq alarm përrarratisje, përrarratisje te e vërteta, te qartësia, te liria më e lartë e intelektit. Askush nuk e ndjen më një forcë të tille se e epoka e kreun misionin e saj dhe në një krizë të tmerrshme po lind diçka e re dhe e fuqishme. Vetëm tani ne e dimë këtë së bashku me të.

Dhe këtë krizë vdekjeprurëse, e mendoi dhe e përjetoi ai në parandjenjë. Këtu qëndron madhështia dhe heroizmi i tij. Dhe tensionimi i jashtëzakonshëm që e mundonte kaq shumë dhe që në fund të fundit e shkatërrroi shpirtin e tij, ajo e lidhi atë me fuqinë malore. Këto ishin ethet e botës tonë që vazhduan përderisa nuk u hap plaga e qelbëzuar. Para revolucioneve dhe katastrofave të mëdha, gjithmonë fluturojnë dilemat e shpirtit dhe besimi i turbullt i popullit i cili para luftërave dhe

krizave gjithmonë sheh kometa të përgjakura në stihinë më të lartë. Ky besim supersticioz vërtetohet shpirtërisht. Niçja ishte një far i tillë në stihinë ajrore, një vetëtimë para shtrëngatës, një zhurmë e madhe në majat e maleve që paralajméronte shtrëngatën në luginat. Askush me një përpikëri meteorologjike nuk e parandien forcën e kataklizmës së ardhshme të kulturës tonë. Tragjedia e përjetshme e shpirtit qëndron në atë se sfera e tij e pamjes së tij më të lartë nuk mjaftohet në ajrin e prishur e të ndenjur të epokës, dhe se bota moderne aktuale nuk e ndjen asnjeherë e nuk i vë re shenjat në qiellin e shpirtit dhe krahët e zhurmshme të profecisë. Edhe gjenui më i ndritur i shekullit nuk ishte dot i qartë në mënyrë të mjaftueshme, nuk ishte i kuptueshëm për epokën. Si lajmëtari i maratonës që kishte parë shkatërrimin dhe vdekjen e mbretërisë persiane e që vrapi shumë e shumë milje deri sa mbërriti në Athinë, mundi të lajmëroi për fitoren vetëm me një britmë që mezi i doli nga mushkëritë e shkallmuara (dhe i plasi gjaku nga gjoksi i copëtuar”), kështu edhe Niçja mundi vetëm të parathotë por jo të parandalojë katastrofën e tmerrshme të së kaluarës tonë. Vetëm një britmë e tmerrshme e padëgjuar, një britmë të paharruar lëshoi ai në tokë dhe arsyjeja e braktisi atë. Por heroizmin e tij të vërtetë e ka shprehur më mirë nga të gjithë, lexuesi i tij më i mirë Jakob Burharti duke i shkruar atij se librat e tij “kanë arritur pavarësinë në botë”. Pikërisht kështu ka thënë ky njeri i mençruuar nga dijet e

grumbulluara. Pavarësia në botë dhe jo pavarësia e vetë botës. Sepse pavarësia ekziston gjithmonë vetëm tek personi në numrin njëjës, ajo nuk mund të shumohet e nuk del nga librat dhe dituritë. "Nuk ka epoka heroike por ka vetëm persona heroikë". Vetëm individi mund ta futi atë në botë dhe mund të vendosi vetëm për veten e tij. Çdo shpirt i lirë i ngjan Aleksandrit. Me anë të sulmeve ai nënshtron qytete dhe mbretëri, por ai nuk ka trashëgimtarë dhe mbretëria e lirisë e fituar prej tij u ngelet qeveritarëve, komentatorëve dhe interpretuesve të ulët në mënyrë të pashmangshme bëhen skllevër të fjalës. E prandaj pavarësia madhështore e Niçes krijon jo një doktrinë (siç mendojnë pedantet e shkollave) por vetëm një atmosferë pambarimisht të qartë, pafundësisht të ndritshme të një atmosfere të ngopur me pasione, shtrëngata të një personaliteti demoniak që përfundoi i shkatërruar në shtrëngatë. Duke hyrë në librat e tij, ne ndjejmë ozonin të pastruar nga çdo kalbësirë, mbyllje dhe ajri të ndenjur. Në këtë peizazh heroik hapet një fushëpamje e lirë një qiell i lirë dhe drita në të është e tejdukshme pa kufizim e mprehtë si thikë, ka ajër, ajër për zemrën e fortë, ajër për shpirtin e lirë. Për Niçen liria është kuptimi i fundit, kuptimi i jetës së tij, kuptimi i vdekjes së tij. Ashtu si i duhen natyrës ciklonet e erërat që me rebelim kundër monotonisë së saj të çfryjë fuqishëm tepricën e fuqive, kështu ka nevojë kohë mbas kohe shpirti për një personalitet demoniak në mënyrë që tepricën e fuqisë ai ta drejtojë kundër monotonisë

së moralit dhe kuptimit të njëjtë të mendimit. Dhe duke shkatërruar ai shkatërron veten. Por në rebelim ngelet një hero që është i mbrojtur dhe mbrojtës i skaletës së kozmosit jo më pak së një ndërtues paqësor. Njëri reflekton plotësinë e jetës, tjetri gjerësinë e saj të pakapshme. Sepse vetëm në tragjizmin e heroit e kuptojmë ne thellësinë tonë.

Dhe vetëm duke u matur me të pafundmen njerëzimi kuption thelbin e tij të vërtetë.

Përbajtja

APOLOGJIA E SEMUNDJES	16
DON ZHUANI I NJOHJES	32
DËSHIRA PËR TË THËNË TË VËRTETËN	43
NDRYSHIMET NË VETVETE	57
ZBULIMI I JUGUT	70
ARRATISJA NË MUZIKË	83
VETMIA E SHTATË	91
VALLJA MBI HUMNERË	98
EDUKATORI I LIRISË	109

STEFAN CVAJG NIÇE

Përktheu: Vullnet Muço

“O vetmi! Ti, atdheu im, vetmi”. Nga bota e akullt e qetësisë vjen kënga e mërzisë. Zarathustra këndon këngën e mbrëmjes, këngën e natës së fundit, këngën për kthimin e përhershëm. Vetmia! A nuk ishte ajo streha e vetme e udhëtarit, vatra e tij e ftohtë, mbulesa e tij e ngurtë? Ai ka qenë në qytete të panumërtë, në udhëtime të panumërtë të shpirtit. Më se një herë është përpjekur t’i shmanget në vendet e njerëzve të tjerë, por gjithmonë i plagosur, i munduar, i zhgënjerështë kthyer në shtëpi “në atdheun e tij, në vetminë tij”. Por duke u endur së bashku me të dhe me shndërrimet e tij ajo edhe vetë sikur u shndërrua në mënyrë të çuditshme dhe ai i trembur e sheh atë në fytyrë.

ISBN 978-99943-52-85-2

9 789994 352852

Çmimi 600 lekë